

The background features a white page with abstract blue geometric elements. Three circles, each composed of concentric rings in varying shades of blue, are arranged along a diagonal line that descends from the top left towards the bottom right. The circles are positioned in the upper right, middle right, and bottom right areas of the page. The text is located on the left side of the page.

Non-lineaire effecten in de ruimtelijke ordening

Robbert van Dongen

maart 2011

Master Thesis

Non-lineaire effecten in de ruimtelijke ordening

Geschreven door:

Robbert van Dongen

Studentnummer: 326858

Scriptie begeleider:

Dr. L.M. Gerrits

Tweede begeleider:

Dr. F.B. van der Meer

Inhoudsopgave

1. Probleemstelling.....	4
2. Epistemologie	6
3. Data	9
3.1 Verkenning van casus	9
3.2 Eerste focus	11
3.3 Empirische bevindingen.....	13
4. Synthese	25
5. Reflectie.....	30
5.1 Reflectie op onderzoeksproces	30
5.2 Reflectie op theorie en onderzoek naar complexiteit	32
Bronnen.....	40
Samenvatting	42
Dankwoord.....	43
Bijlage 1: Interviewoverzicht.....	44
Bijlage 2: Voorbeeldprojecten	45

1. Probleemstelling

Het kabinet Balkenende IV steunt op zes pijlers. Eén daarvan is de pijler 'Duurzame leefomgeving' en daarvan maakt het 'Mooi Nederland' als programmadirectie van het ministerie van VROM deel uit. Het doel dat het kabinet zich stelt, is het duurzaam gebruiken van de schaarse ruimte op een manier die Nederland mooier en vitaler maakt (Regering, 2007). Het buitengebied werd als rommelig ervaren door het ministerie onder leiding van toenmalig minister Cramer. Het beeld van geblokte bedrijventerreinen dat langs snelwegen zichtbaar is en een ongewenste toename van verspreide glastuinbouw zijn enkele door het ministerie benoemde voorbeelden van zogenoemde 'verrommeling'. Het ministerie stelt met haar programmadirectie Mooi Nederland dat steden, wijken en gebouwen mooier kunnen (Regering, 2007). Binnen de programmadirectie staan voorbeeldprojecten centraal. Lokale activiteiten en initiatieven die passen in het gedachtegoed van Mooi Nederland, worden gesteund en gestimuleerd. Via deze voorbeeldprojecten wordt geprobeerd om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren. Daarnaast wordt geprobeerd een olievlekwerking te creëren, zodat andere projecten leren en zich optrekken aan de voorbeeldprojecten. Concreet wordt een financiële bijdrage geleverd, die niet meer mag zijn dan 20% van de totale kosten voor uitvoeringsprojecten of maximaal 50% van de kosten voor een project in de planfase.

Categorie	Bijdrage
Planvorming	Maximaal € 100.000. De bijdrage mag hier maximaal 50% van de subsidiabele kosten bedragen. De overige 50% moet aantoonbaar beschikbaar zijn.
Uitvoering	Maximaal € 1 miljoen. De bijdrage mag hier maximaal 20% van de subsidiabele kosten bedragen.

Tabel 1. Subsidieregeling (SenterNovem, 2008)

Daarnaast is binnen de programmadirectie een kennis- en leertraject opgestart waarin wordt geprobeerd een lerend netwerk van professionals te laten ontstaan. Het kennis- en leertraject moet daarbij ondersteuning bieden bij de ontwikkeling van de projecten en de ruimtelijke ordening als geheel. Concreet komt dit neer op het faciliteren van mogelijkheden om kennis te delen. Dit uit zich bijvoorbeeld in het organiseren van bijeenkomsten en excursies aangaande specifieke thema's, maar ook in de ontwikkeling van een website en de publicatie van brochures.

De financiële middelen die beschikbaar zijn voor het programma zijn beperkt te noemen. Er is namelijk ongeveer 26 miljoen gemoeid met de hierboven beschreven subsidieregeling. Verspreid over twee tenders worden ongeveer 100 projecten gesteund. Met de selectie van de projecten wordt geprobeerd richting te geven aan ruimtelijke ordening als geheel. De bedragen uiteengezet in tabel 1, zijn echter vaak slechts marginale bijdragen aangezien projecten in de ruimtelijke ordening vaak een veelvoud hiervan behoeven om tot realisatie te komen. Gesteld kan worden dat het ministerie probeert te sturen in de ruimtelijke ordening door een groot aantal projecten te steunen waarbij de bijdrage per project gering is. Daarnaast beoogt Mooi Nederland met het Kennis- en leertraject een faciliterende rol in de ondersteuning van voorbeeldprojecten waarbij kennisdeling centraal staat. Hieruit valt op te maken dat de programmadirectie een beperkte directe invloed heeft op de voorbeeldprojecten en dus op de ruimtelijke ordening als geheel. Mooi Nederland probeert dus gebruik te maken van de creativiteit, innovativiteit en het zelforganiserend vermogen van lokale netwerken om eigen doelstellingen te realiseren. Ik herken in de bovenstaande constatering een algemene bestuurskundige trend waarbij het rijk meer in samenwerking met andere actoren tot realisatie moet komen. Vanaf een Archimedisches punt sturen kan niet meer omdat de afhankelijkheid van andere actoren groeit (Koppenjan en Klijn 2004:3). Daarnaast zijn causale relaties tussen acties van de centrale beleidsmaker (Mooi Nederland) en het eindresultaat van de voorbeeldprojecten, moeilijk vast te stellen. Het realiserend vermogen is dus beperkt te noemen en de mate van doelbereiking is moeilijk vast te stellen. De karakteristieken van dit complexe sturingsvraagstuk zorgen voor uitdagende dilemma's voor het programma Mooi Nederland maar ook voor een interessante casus voor onderzoek. Met een kleine investering, of het nu geld, kennis of aandacht is, wordt namelijk geprobeerd een ambitieuze doelstelling te realiseren.

In gesprekken op het ministerie van VROM aangaande de bovenstaande problematiek, merk ik dat het ministerie zich bewust is van de beschreven afhankelijkheden. Daarbij is mij duidelijk geworden dat vormgeving van de programmadirectie een direct resultaat is van dat besef. De gedachte is geweest dat met een kleine financiële bijdrage in een veelheid aan projecten, ondersteund door een kennis- en leertraject, een groter resultaat teweeggebracht kan worden dan de initiële investering. Anders gezegd wordt dus reeds gezocht naar hoe non-lineaire effecten kunnen worden gerealiseerd. De poging om dit via een in het leven geroepen programmadirectie te bewerkstelligen maakt duidelijk dat vanuit de veronderstelling wordt geredeneerd dat deze non-lineaire effecten herhaaldelijk te realiseren zijn. Immers, er wordt geen organisatie opgetuigd in de zoektocht naar een toevalstreffer. Vanuit mijn eigen kennis van non-lineaire dynamiek die ik opgedaan heb in de master Bestuurskunde, heb ik begrip voor deze veronderstelling. In verschillende theorieën wordt gesproken over mechanismen die in ruimtelijke projecten deze beoogde vliegwieleffecten herhaaldelijk doen plaatsvinden. Zie voor een nadere uitwerking van deze veronderstelling en de theoretische achtergrond het volgende epistemologische hoofdstuk. Het ministerie heeft mij gevraagd om vanuit hun sturingsproblematiek eens nader naar deze non-lineaire dynamiek en met name naar herhaalbaarheid via mechanismen te kijken.

Ik ga dus in dit onderzoek kijken naar non-lineaire effecten die lokaal afgegeven impulsen kunnen hebben. Specifiek wordt naar mechanismen gezocht die in ruimtelijke projecten generieke waarden blijken te hebben in het creëren van de beoogde non-lineaire effecten. Het is hierbij onduidelijk wat deze mechanismen zijn en in welke hoedanigheid ze aanwezig zijn in de praktijk van de ruimtelijke ordening. Deze constatering heeft gevolgen voor de gekozen onderzoeksmethodiek. Aan een nadere uitwerking van deze gevolgen is in het volgende hoofdstuk meer aandacht besteed. De hoofdvraag luidt als volgt:

Welke mechanismen zorgen voor non-lineaire dynamiek in de voorbeeldprojecten van Mooi Nederland en bieden mogelijk interessante inzichten ten behoeve van het realiserend vermogen van het programma Mooi Nederland?

2. Epistemologie

Ik heb mijn scriptietraject gecombineerd met een stageperiode bij de programmadirectie Mooi Nederland ministerie van VROM. In een aantal gesprekken met mijn begeleiders vanuit het ministerie (drs. W. Moes) en de universiteit (dr. L. Gerrits) ontstond de eerste focus voor het onderzoek. Het centrale thema van de gesprekken met mijn begeleiders was het sturingsvraagstuk, dat door het ministerie als complex wordt ervaren. Het eerder beschreven realiserend vermogen van het ministerie was de kern van de problematiek. Gezocht werd naar een mogelijkheid om vanuit de theorie waarin ik geschoold werd, een bijdrage te leveren aan de beleidspraktijk van het ministerie. Complexiteitstheorie is de centrale theoretische benadering van de door mij gevolgde master (Governance en Management van Complexe Systemen). Door deze theoretische bril heb ik dus het sturingsvraagstuk van programmadirectie Mooi Nederland gezien. Het theoretische concept positieve feedback riep een aansprekend beeld op. Vanuit de complexiteitstheorie wordt gesteld dat horizontale inter-connectiviteit en interactie tussen wederzijds afhankelijke actoren kan leiden tot zowel lineaire als non-lineaire dynamiek. Dit betekent dat niet alleen de geplande interventies een zekere proportionele verandering tot gevolg kunnen hebben, maar ook dat deze een disproportioneel effect kunnen hebben (Teisman, Van Buuren en Gerrits, 2009:8). In complexiteitstheorie wordt in deze gesproken van feedback. Elke actie leidt tot een reactie van andere actoren, die op hun beurt weer een nieuwe stroom acties op gang brengen. Elk van deze reacties vormt een 'feedback loop' (Gerrits, 2008:17). Hierbij wordt de non-lineaire dynamiek die kan ontstaan, positieve feedback genoemd. De gedachte in relatie tot het ministerie is, dat relatief kleine prikkels vanuit Mooi Nederland lokaal voor disproportionele effecten kunnen zorgen. Ik veronderstelde na deze eerste theoretische verkenning, dat deze feedback dus de potentie zou kunnen hebben om het realiserend vermogen van het programma Mooi Nederland te vergroten.

Binnen de opleiding Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit wordt studenten een positivistische of neopositivistische wijze van onderzoeken aangeleerd. Bij aanvang van mijn scriptieonderzoek was mijn initiële aanpak dan ook in lijn met die epistemologische benadering. Zoals later in dit hoofdstuk wordt toegelicht, is een gedetailleerd onderzoeksdesign belangrijk in dit perspectief. Dit onderzoeksdesign wordt inhoudelijk gecomplementeerd door een theoretisch hoofdstuk, waarin voor het onderzoek centrale theoretische begrippen worden geoperationaliseerd om zo empirische bevindingen te duiden. Alvorens dus de empirie in te duiken vindt eerst een theoretische zoektocht plaats. Zo heb ik me verdiept in non-lineaire dynamiek, specifiek in termen van positieve feedback. De bestuurskundige literatuur aangaande dit theoretische concept bleek beperkt. Veel verder als een beschrijving van het fenomeen en de constatering dat de disproportionele effecten ervan wel eens interessant zouden kunnen zijn, gaan de theoretische beschouwingen niet. Deze theoretische beperking leverde gezien de aangeleerde epistemologische benadering een probleem op. Het operationaliseren van het concept bleek namelijk hierdoor problematisch. Veel van de gebruikte voorbeelden en referenties in de bestuurskundige theorie verwezen echter naar bronnen uit een economisch perspectief op complexiteitstheorie. Verder onderzoek leerde dat positieve feedback de afgelopen decennia nadrukkelijker de aandacht heeft gekregen in deze benadering van complexiteitstheorie. Vanuit dit economisch perspectief wordt positieve feedback in termen van 'increasing returns' besproken. Dit concept beschrijft een proces waarin elkaar opvolgende acties in één richting elkaar versterken. Wanneer er een pad is gekozen, heeft dit als gevolg dat vervolgacties waarschijnlijk in dezelfde richting zullen plaatsvinden. Dit, omdat de relatieve voordelen van de voortzetting van de huidige activiteiten, in vergelijking met alternatieve activiteiten, groeien naar mate de tijd verstrijkt. Anders gezegd, stijgen de kosten om alsnog een alternatief pad te kiezen (Levi, 1997,28). In dit economisch perspectief wordt ook nader ingegaan op generieke mechanismen die de non-lineaire dynamiek veroorzaken. Mijn gedachte was dat deze mechanismen wellicht inzicht konden bieden in een mogelijkheid om het begrip positieve feedback te operationaliseren. Deze mechanismen bleken immers van generieke waarde in de empirie. Arthur (1994) is in deze de voornaamste onderzoeker. Hij beschrijft een viertal mechanismen van 'increasing returns', te noemen:

1. Hoge initiële kosten: als de initiële investering hoog is, zullen individuen en organisaties eerder geneigd zijn om te blijven investeren in het gekozen pad.
2. Vergaarde kennis en ervaring: vergaarde kennis en ervaring leiden tot hoger rendement wanneer activiteiten worden gecontinueerd. Kennis en ervaring kunnen de effectiviteit en innovatie van de huidige activiteiten vergroten.
3. Coördinerende effecten: coördinerende effecten ontstaan als andere individuen en organisaties hetzelfde pad kiezen. Dergelijke adoptie kan ervoor zorgen dat er verdere investeringen volgen in een gekoppeld netwerk. Verdere ontwikkeling en versterking van het gekozen pad zal het meer en meer aantrekkingskracht geven.
4. Adaptieve verwachtingen: als een bepaalde ontwikkeling wordt verwacht die een bepaald pad aantrekkelijk maakt, of juist niet, zullen individuen of organisaties hun acties aanpassen om de verwachtingen werkelijkheid te maken. De investering in een bepaald pad wordt dus versterkt op basis van verwachtingen.

In een nadere beschouwing van deze mechanismen blijkt dat ze in relatie tot de bestuurskundige problematiek ter handen, een beperkte toepasselijkheid hebben. Bij de vier bovenstaande mechanismen staat centraal dat een economische motivatie in termen van kosten en baten aan de basis ligt van de dynamiek die het mogelijk teweeg brengt. In de sturingsproblematiek waarmee het ministerie van VROM geconfronteerd wordt, spelen meer en andersoortige overwegingen een rol. Het gaat bijvoorbeeld over subjectieve overwegingen als de ruimtelijke kwaliteit en de leefbaarheid van een gebied. Daarnaast speelt een gelaagde politiek bestuurlijke context in termen van legitimatie een belangrijke rol. Met deze constatering ontstond het besef dat de theoretische ondersteuning voor mijn onderzoek wellicht ontbreekt of in ieder geval ontoereikend is. Er ontstond in deze fase van reflectie daarnaast het inzicht, dat deze subjectieve aard van de doelen van het ministerie belangrijk is in relatie tot de gekozen onderzoeksmethodiek. Gezien de veelheid aan betrokken actoren en dus percepties in deze complexe ruimtelijke projecten, is de waarheid wellicht ambigu en 'in the eye of the beholder'. Een waarde vrije meting van een enkele eenduidige waarheid is in deze problematisch te noemen. Deze constatering heb ik besproken met de heer Gerrits. We bespraken de gevolgen van deze constatering voor het onderzoek en zo ontstond bij mij het besef dat het operationaliseren en meten van theoretische concepten in deze niet mogelijk is. Daarnaast is, gezien het belang van de genoemde subjectiviteit, een vooraf te bepalen leidend theoretisch kader wellicht niet de juiste benadering van onderzoek. De heer Gerrits wees me op het belang van de te maken overweging aangaande de epistemologische positie van de onderzoeker.

Wetenschappelijk onderzoek vindt plaats volgens bepaalde normen en ideeën die het onderzoeksproces reguleren (Swanborn, 2008:51). De epistemologische leer houdt zich bezig met de vraag: is er wel één werkelijkheid die voor iedereen gelijk is? (Van Thiel, 2007:38). Sociale wetenschappers hebben zich in veel gevallen een neo-positivistische onderzoekenepistemologie aangeleerd. Het doel hierbij is om tot empirische generaliseringen te komen die verklarend vermogen hebben, onafhankelijk van sociaalhistorische context, specifieke plaats of tijd (Fischer, 1998:3). Deze epistemologie vindt zijn oorsprong in de natuurwetenschappen. Waarde vrije objectieve metingen van onderzoeksobjecten is daar ook logisch. De meting van een fenomeen in een laboratorium leent zich namelijk uitstekend voor deze benadering. Zowel in de natuurwetenschappen als in sociale wetenschappen is er echter groeiende kritiek op deze epistemologie. Een voorbeeld in de natuurwetenschappen is kwantumtheorie, waarbij is gebleken dat de observatie van het gedrag van een atomisch deeltje afhankelijk is van jouw positie ten opzichte van dat deeltje. Waar je staat beïnvloedt dus wat je ziet (Galison in Fischer 1998:6). Met inachtneming van de hierboven staande constatering van subjectiviteit en dus beperkte mogelijkheid van waarde vrij meten, acht ik een andere epistemologische benadering wenselijk. Focus op de subjectieve aard en unieke context van een casus vindt zijn plaats in de postpositivistische epistemologie. Natter (1995) omschrijft deze benadering treffend door te stellen dat

wetenschap een interpretatie van het object meet en niet het object zelf. Voor postpositivisten zijn empirische bevindingen uit neo-positivistisch onderzoek input voor interactie, hetgeen leidt tot kennisvorming. Fischer (1998) stelt dat wetenschap moet worden gezien als verklaringen die worden aangeboden door een specifieke groep onderzoekers gesitueerd in bepaalde tijd en plaats. Kennis wordt hierbij benaderd als een aanname waarover consensus is in plaats van bewijsvoering. Een bevinding of een conclusie kan dus ook beter worden gezien als een argument dan inductieve of deductieve bewijslast. In tegenstelling tot neo-positivisme is in deze epistemologische opvatting het vooraf ontwerpen van een gedetailleerd onderzoeksdesign onwenselijk. Deze epistemologie beoogt een meer interpretatieve aanpak van onderzoek. Interpretatief onderzoek is door nadruk op uniciteit en subjectiviteit van onderzoekseenheden vaak inductief (Van Thiel, 2007:27). Inductief onderzoek wordt toegepast wanneer er weinig kennis en/of theorie beschikbaar is. Inductief onderzoek is daarom meestal verkennend of beschrijvend van aard. De voorbereiding op dergelijk onderzoek vindt plaats op basis van eigen ervaringen, logica, gezond verstand, eerder onderzoek en informatie van betrokkenen. Het doel is een holistisch beeld creëren door zo veel mogelijk informatie te verzamelen. In inductief onderzoek wordt het onderzoek afgesloten met een theoretisch kader ofwel synthese.

Een holistische en interpretatieve benadering van onderzoek beschouwd een veelheid aan verschillende actoren en dus verschillende percepties. Deze pluraliteit aan waarden heeft ook consequenties voor de methodologie en het onderzoeksdesign. Het betekent namelijk dat het onderzoeksdesign gaandeweg ontstaat. Janesick in Abma (2004) stelt dat het metaforisch vergeleken kan worden met geïmproviseerde dans. Er is geen vooraf bepaald stappenpatroon. Het is een spontaan en reflexief proces onder invloed van een bepaalde sociale context (T. Abma 2004:996). De onderzoeker dient hierbij zijn of haar rol in het onderzoek goed in de gaten te houden. De onderzoeker speelt namelijk zelf een rol in de vorming van het onderzoeksdesign. De onderzoeker interpreteert de onderzoeksgegevens en het verloop van het onderzoek om zo te bepalen welke volgende stap er genomen moet worden. Het is daarom ook belangrijk om de ontwikkeling van het emergente onderzoeksdesign vast te leggen. Zo wordt inzichtelijk gemaakt waarom welke overwegingen zijn gemaakt en welke stappen zijn genomen op basis van welke overwegingen. In het volgende hoofdstuk zullen de data dan ook worden gepresenteerd met inbegrip van deze overwegingen en stappen. De methodologische verantwoording zal dus in de verslaglegging plaatsvinden zoals het iteratieve proces van onderzoek doen volgens deze epistemologie ook vorm krijgt.

3. Data

3.1 Verkenning van casus

Alvorens de praktijk van deze projecten in te duiken heb ik ervoor gekozen om beter begrip te krijgen van de soort voorbeeldprojecten die zijn aangehaakt bij Mooi Nederland. Ik heb hierbij gekozen voor verkennende interviews met zogenoemde kennisaccounts. Dit zijn de personen die direct contact dienen te onderhouden met de projecten en waar nodig de projecten bijstaan in hun ontwikkeling richting realisatie. De kennisaccounts hebben een inhoudelijke achtergrond die passend is bij de verschillende voorbeeldprojecten. Ze zijn dan ook ieder verantwoordelijk voor een eigen cluster projecten. Gezien deze inhoudelijke kennis van en betrokkenheid bij de projecten, zijn deze gesprekken bruikbaar om een eerste indruk te krijgen van de betrokken voorbeeldprojecten. In een gesprek met mevrouw Moes ontstond de gedachte dat eventuele verschillen tussen de projecten invloed hebben op de generieke betekenis van de mechanismen. Onderlinge verschillen tussen de projecten kunnen namelijk wellicht belangrijk zijn voor de generaliseerbaarheid van de onderzoeksbevindingen. Variatie in het onderzoek op basis van deze inhoudelijke verschillen is immers misschien nodig om de generieke betekenis van de mechanismen te kunnen waarborgen. Vooruitlopen op de variatie in de selectie van projecten voor het onderzoek lijkt wellicht niet logisch gezien het eerder genoemde emergente onderzoeksdesign. De gedachte is hierbij echter dat dit de onderzoeksgegevens kan beïnvloeden. Daarom heb ik dus, alvorens de praktijk van de projecten in te duiken, reeds in deze fase hierover nagedacht. Daarnaast had ik de gedachte dat de kennisaccounts gezien het contact met de projecten, mij wellicht een eerste inzicht konden bieden in de zoektocht naar de mechanismen. Ze zijn namelijk inhoudelijk bekend met de projecten en hebben wellicht het proces richting realisatie goed kunnen volgen.

Ik heb in deze gekozen voor semigestructureerde interviews. Deze manier van interviewen waarborgt een gerichte zoektocht naar de hierboven beschreven thema's en doet daarbij geen afbreuk aan het holistische karakter van de gekozen onderzoeksbenadering. Het onderzoek betreft voorbeeldprojecten van programma Mooi Nederland. Er zijn ongeveer 60 projecten tot Mooi Nederland projecten benoemd. Deze 60 vormen dus de populatie (N). De afzonderlijke voorbeeldprojecten zijn dus in deze de onderzoekseenheden. De volgende kennisaccounts gekoppeld aan hun eigen inhoudelijke clusters zijn geïnterviewd:

Kennisaccount	Inhoudelijk cluster projecten
Linda Koops	Investeren in het landschap
Maxim Snippe	Bedrijventerreinen
Arno Breuer	Spoorzones
Debbie Nuijten	Stadsrandzones
Maaïke Koks	Sanering verspreid liggend glas
Brenda Vervoorn	Identiteit van de plek

Tabel 2. Kennisaccounts

De kennisaccounts blijken verder van de voorbeeldprojecten af te staan dan ik verwachtte. Ze geven hierover aan dat de beoogde rol van kennisaccount vaak slecht valt te combineren met andere werkzaamheden. Veel verder dan procedurele zaken aangaande de subsidieaanvraag gaan de contacten niet. Ze hebben dus een beperkt beeld van de projecten en versterkende effecten die plaats hebben gevonden. Een eerste inzicht in de gezochte mechanismen is hier dus niet te vormen.

Ten aanzien van de generaliseerbaarheid van onderzoeksgegevens blijken uit de interviews twee aspecten belangrijk. Er blijkt inderdaad een belangrijk verschil te zijn tussen de projecten, hetgeen van invloed is op de generaliseerbaarheid van de onderzoeksgegevens. Mijn inschatting na deze gesprekken was dat dit verschil dusdanig belangrijk is gezien de representativiteit voor de populatie, dat hier rekening mee gehouden dient te

worden in het vervolg van het onderzoek. Gezien de beoogde generalisering van de bevindingen naar alle voorbeeldprojecten van Mooi Nederland, houd ik rekening met de volgende variatie:

De projecten zijn binnen het programma inhoudelijk geclusterd. Er zijn bijvoorbeeld projecten betreffende de sanering van verspreid liggende kassen en projecten aangaande de ruimtelijke kwaliteit van bedrijventerreinen. Zo zijn er in totaal zes inhoudelijke clusters die een eigen contact (kennisaccount) kennen binnen programma Mooi Nederland. Het contact met de projecten verschilt per kennisaccount. Dit komt vooral doordat de clusters niet allemaal op dezelfde manier aangehaakt zijn bij programma Mooi Nederland. Sterker nog, het blijkt dat alle setjes inhoudelijke clusters anders zijn aangehaakt bij de programmadirectie. Dit is naar mijn inschatting een belangrijk gegeven. De 'Investeren in het landschap'-projecten blijken bijvoorbeeld namelijk eerder onderdeel te zijn geweest van andere regelingen vanuit het voormalige ministerie van LNV. Dit maakt dat deze projecten bijvoorbeeld geen financiële bijdrage vanuit Mooi Nederland krijgen. Een deel van de 'bedrijventerreinen'-projecten krijgt daarentegen juist zowel financiële steun vanuit Mooi Nederland als vanuit andere regelingen. Daarnaast varieert vanwege deze verschillende aanvliegroutes ook de betrokkenheid bij de programmadirectie.

De generaliseerbaarheid van onderzoeksgegevens blijkt niet alleen afhankelijk van de hierboven beschreven variatie. De unieke relatie van de voorbeeldprojecten tot de programmadirectie maakt dat de bevindingen in het onderzoek wellicht enkel van toepassing zijn op deze projecten en dus niet op ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening in algemene zin. Daarnaast staan bij Mooi Nederland subjectieve maar ook trendgevoelige doelstellingen centraal. De beoogde verbetering van de ruimtelijke kwaliteit was bij aanvang van de programmadirectie een aansprekend thema. Het is aannemelijk dat dergelijke thema's, in het licht van een nieuwe politieke koers, aantrekkingskracht verliezen. Deze constatering maken dat de generieke betekenis van de gezochte mechanismen tijdgebonden en beperkt is tot de voorbeeldprojecten. De bevindingen zijn namelijk van generieke betekenis voor de voorbeeldprojecten van Mooi Nederland in het tijdsgewricht waarin de programmadirectie opereert. Ik zal in het volgende hoofdstuk uiteenzetten hoe ik heb geprobeerd de empirie op een passende manier te benaderen, zodat ik in mijn zoektocht optimaal gebruik maak van de beschikbare bronnen.

3.2 Eerste focus

In de voorgaande hoofdstukken is beschreven dat in het onderzoek gezocht wordt naar mechanismen die van generieke betekenis blijken in het genereren van non-lineaire dynamiek. Het is echter niet duidelijk wat deze mechanismen zijn en in welke hoedanigheid ze voorkomen in de ruimtelijke praktijk. Dit maakt dat gezocht wordt naar het onbekende. Alvorens de praktijk in te duiken heb ik geprobeerd enige richting te krijgen in mijn zoektocht. Ik wilde hiermee enig idee krijgen van de thema's waarin ik non-lineaire dynamiek mogelijk zou kunnen tegenkomen. Daarnaast probeer ik hiermee ook een eerste beeld te vormen van de mogelijke mechanismen achter deze dynamiek. Zoals in de vorige paragraaf toegelicht, bleek een poging om dit eerste inzicht binnen het ministerie te vergaren geen succes.

In gesprekken met mevrouw Vrolijk heb ik gesproken over mogelijke vervolgstappen in het onderzoek. Mevrouw Vrolijk is een collega bij het ministerie die bekend is met de werking van non-lineaire dynamiek. Haar scriptie, die ze in 2009 afgerond heeft, is gebaseerd op complexiteitstheorie. In deze gesprekken ontstond het besef dat de eerdere theoretisch verdieping in positieve feedback en aanverwante begrippen ook een logisch vertrekpunt was voor het onderzoek. Zoals in hoofdstuk twee reeds is toegelicht, hebben de twee benoemde theoretische concepten ('increasing returns' en 'positieve feedback') mijns inziens hun beperkingen met betrekking tot het onderzoek. Deze beperkingen hebben betrekking op de toepasbaarheid en toereikendheid van de twee concepten. Deze concepten kunnen echter wellicht in een andere vorm of hoedanigheid van waarde blijken. Ik denk daarom deze concepten te kunnen gebruiken als thematisch houvast voor het eerste contact met de empirie van de voorbeeldprojecten.

'Increasing returns' is een concept uit de economische wetenschap, dat uitgaat van het padafhankelijke karakter van handelingen en interacties. In een ruime definitie van dit begrip wordt gesteld dat wat gebeurt in het verleden, invloed heeft op mogelijke uitkomsten van opvolgende acties in een later stadium. Specifieker wordt gesteld dat een aaneenschakeling van acties, wanneer in gang gezet, vaak onmogelijk kan worden teruggedraaid. De gedachte hierbij is dat ontwikkeling vaak wordt gekenmerkt door kritieke momenten die het maatschappelijk leven vormgeven (Pierson, 2000:251). In hoofdstuk twee zijn de bijbehorende mechanismen reeds toegelicht (hoge initiële kosten, vergaarde kennis en ervaring, coördinerende effecten, adaptieve verwachtingen). Deze mechanismen acht ik zoals ik in hoofdstuk twee heb toegelicht, van beperkte toepasbaarheid op de praktijk van de voorbeeldprojecten. De gedachte dat padafhankelijkheid wel eens aan de basis zou kunnen staan van non-lineaire dynamiek, vind ik daarentegen wel aansprekend.

Binnen de theoretische uitwerking van het concept positieve feedback is zoals gezegd weinig bekend over de mogelijke aanwezigheid van generieke mechanismen. Deze beperkte uitwerking van het begrip in bestuurskundige theorie is juist wat dit onderzoek interessant maakt. Wellicht kan verder onderzoek namelijk bijdragen aan de theoretische vorming van het concept. In deze theorie wordt gesteld dat horizontale interconnectiviteit en interactie tussen wederzijds afhankelijke actoren, kan leiden tot zowel lineaire als non-lineaire dynamiek (Teisman, Van Buuren en Gerrits, 2009:8). Onderlinge interacties tussen actoren worden dus verondersteld bepalend te zijn voor non-lineaire ontwikkelingen en dynamiek. Elke actie leidt tot een reactie van andere actoren, die op hun beurt weer een nieuwe stroom acties opgang brengen. Elke van deze reacties vormt een zogenoemde 'feedback loop' (Gerrits, 2008:17). In het onderzoek vind ik het van belang om te kijken of de non-lineaire dynamiek die waar te nemen is, ontstaat door dergelijke reflexieve interactiepatronen. In het hierboven beschreven 'increasing returns' komt non-lineaire dynamiek immers niet enkel voort uit interacties. Bij interacties onderscheiden Stacey en Parker (1994) aangaande de hierboven genoemde 'loops' van positieve feedback, twee verschijningsvormen. Ze stellen dat positieve feedback 'loops' een versterkend ofwel een destabiliserend effect hebben. In het onderzoek probeer ik te kijken naar hoe acties in de projecten van Mooi Nederland, mogelijk leiden tot versterkende en/of destabiliserende effecten.

Versterkende effecten kunnen bijvoorbeeld voorkomen wanneer vele contacten tussen actoren leiden tot een vergroot onderling vertrouwen, wat op zijn beurt transactiekosten kan drukken en de daadwerkelijke realisering van een project kan bespoedigen. Destabiliserende effecten zijn interessant omdat een zekere mate van instabiliteit waardevol kan zijn, zo stelt Stacey (1995). It is the positive feedback aspect of chaos that makes it possible for individuals to make a difference (Stacey, 1995, 481).

Theoretisch concept	Thema
Increasing returns	Padafhankelijkheid
Positieve feedback	Versterkende effecten Destabiliserende effecten

Tabel 3. Eerste Focus

Deze beschouwing van 'increasing returns' en 'positieve feedback' heeft me een beter begrip van non-lineaire dynamiek gegeven. Met name is voor mij duidelijker geworden waardoor deze dynamiek kan ontstaan. Het laat voor mijn gevoel echter wel veel ruimte voor interpretatie. Ik bedoel dat de concepten helder maar ook beknopt zijn. Een versterkend of non-lineair effect wordt volgens mij pas inzichtelijk wanneer een duidelijk voorbeeld zich in de praktijk voordoet. Deze eerste focus is zoals gezegd niet bedoeld om de empirie te duiden. Het is enkel bedoeld om een gerichte zoektocht naar de mechanismen achter non-lineaire dynamiek mogelijk te maken. Onvermijdelijk creëer ik hiermee een beeld van non-lineaire dynamiek alvorens de empirie van de projecten in te duiken. Deze bias beïnvloedt daarmee mijn duiding van de empirie. Ik acht het daarom van belang om in het onderzoek duidelijk onderscheid te maken in mijn verslaglegging tussen het verhaal van de respondent en mijn reflectie en/of duiding. Zo is duidelijk wanneer mijn bias en interpretatie een rol spelen.

3.3 Empirische bevindingen

Na de vorming van een beeld aangaande non-lineaire dynamiek en haar mogelijke oorsprong begon ik me te oriënteren op het eerste contact met de empirie. De projecten zijn geen van alle nog gerealiseerd. Dit maakt dat ik een kijkje ga nemen in een nog doorlopend proces. Hierdoor zijn weinig tot geen gedocumenteerde bronnen beschikbaar ten aanzien van de projecten. Het leek me daarom voor de hand liggend om te kiezen voor interviews. Deze kunnen namelijk een actueel beeld geven en daarbij rekening houden met de uniciteit van elk project. Hierbij realiseerde ik me, dat ik zo veel mogelijk van de voorbeeldprojecten zou willen zien. De inhoudelijke beeldvorming van de mechanismen is leidend voor de hoeveelheid interviews die ik nodig acht. De praktische beperking van de beschikbare tijd voor het onderzoek vormt hierbij wel een belangrijke randvoorwaarde. Mijn gedachte was bij deze interviews dat een enkel project hierbij niet volledig uitgediept hoeft te worden, omdat met één of enkele interviews een goed beeld gecreëerd kan worden van de mechanismen die aan het werk zijn in een project.

Ik probeer de hiervoor gemaakte eerste focus, in de vorige paragraaf toegelicht, de open zoektocht naar de mechanismen niet in de weg te laten zitten. Van deze focus kan naar mijn mening namelijk wellicht een onwenselijke sturende werking uitgaan. Daarom is een open zoektocht naar versterkende effecten in deze passend. Het verhaal van de respondent aangaande de non-lineaire effecten die het project dichterbij realisatie hebben gebracht, zal centraal staan. Bij aanvang van een interview geef ik een korte inleiding met een uitleg van het onderzoek. Aansluitend laat ik met name de respondent aan het woord en stel ik zo veel mogelijk alleen vragen ter verduidelijking of verdieping. Deze manier van interviewen waarborgt een gerichte zoektocht naar de mechanismen en doet daarbij geen afbreuk aan het holistische karakter van de gekozen onderzoeksbenadering. De gekozen respondenten betreffen de projectleiders van de projecten. Deze projectleiders kunnen mijns inziens het proces van een project goed beschouwen en hebben dus inzicht in de ontstane non-lineaire dynamiek. Zoals in de vorige paragraaf wordt uitgelegd, acht ik het van belang het verhaal van de respondent en mijn reflectie hierop te scheiden in de verslaglegging. Mijn reflecties worden daarom in het vervolg van dit datahoofdstuk cursief weergegeven. In dit datahoofdstuk wordt daarnaast niet ingegaan op de inhoudelijke aard van de projecten. Voor een verdere toelichting op de voorbeeldprojecten zie bijlage 2.

Interview: Ruud Weijers (Gemeente Heerlen)
Project: Caumerbeek

De respondent geeft aan dat het onderlinge vertrouwen tussen twee bestuurders betrokken bij het project erg belangrijk is geweest. Het plan voor het project ontstond in de organisatie van de gemeente Heerlen. Het regionale waterschap was belangrijk omdat waterzuiveringsinstallaties deel uit maakten van de plannen. Zowel de bestuurlijk verantwoordelijke van de gemeente als die van het waterschap waren in de tijd van de start van het project van VVD-huize. De heer Weijers geeft hierbij aan dat ze elkaar ten tijde van de start van het project reeds goed kenden, omdat ze samen campagne hadden gevoerd voor de gemeenteraadsverkiezingen. Dit goede contact zorgde ervoor, zo stelt hij, dat het waterschap de plannen van de gemeente al snel ging steunen. Sterker nog, er werd een financiële bijdrage afgesproken, weet de heer Weijers te vertellen. “Door dit onderlinge vertrouwen werd financieel bijgedragen en kon het project een flinke stap maken.” De plannen werden hierna snel concreet en er werd een samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen deze bestuurlijke partijen om de plannen te realiseren. De samenwerking bleek echter wel erg afhankelijk van deze twee bestuurders, zo stelt de heer Weijers. Na de gemeenteraadsverkiezingen begin 2010 werd een man van SP-huize de verantwoordelijke wethouder voor de plannen. De politieke waarde om het project van zijn voorganger te realiseren was beperkt en verdere investeringen achtte hij dan ook niet nodig naast de reeds gemaakte toezeggingen, zo vertelt de heer Weijers. Het werven van aanvullende financiering bij de provincie bleek niet te lukken. Ondanks het benadrukken van de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit, stagneerde het proces.

Het door de heer Weijers veronderstelde versterkende effect, dat de gelijkgestemde bestuurders bij aanvang van het project teweegbrengen, lijkt kwetsbaar door de grilligheid van de lokale politieke context. Mijn gedachte hierbij is dat de lokale politieke context bij een dergelijke interbestuurlijke samenwerking, wellicht belangrijk is in relatie tot non-lineaire dynamiek. Hiermee bedoel ik dat het bij het ontstaan een rol kan spelen.

De door de heer Weijers benoemde stagnering in het project werd doorbroken door de financiële bijdrage vanuit het ministerie van VROM, zo stelt hij. Voor deze veronderstelde stagnatie had Mooi Nederland reeds geld toegezegd. Dit bleek echter destijds niet voor een doorbraak te zorgen, vertelt de heer Weijers. De hoogte van de financiële bijdrage was namelijk niet voldoende om het project te kunnen realiseren, zo stelt hij. De eis die het ministerie bij deze bijdrage stelde bleek essentieel, weet hij te vertellen. Een project moet binnen een afgesproken tijd zijn gerealiseerd. De heer Weijers vertelt dat de gemeente deze voorwaarde in haar voordeel

gebruikte door de provincie voor een dilemma te plaatsen. Investeer in het project en de regio ontvangt een bijdrage vanuit het rijk of laat deze mogelijkheid tot een bijdrage aan de regio onbenut. De provincie heeft hierop besloten dat ook zij een financiële bijdrage aan het project zou leveren. Ze konden namelijk een investering vanuit het rijk niet aan zich voorbij laten gaan, zo vertelt de heer Weijers. Met deze bijdrage van de provincie was de begroting voor het project rond en kon aansluitend gestart worden met de uitvoering van de plannen.

De heer Weijers veronderstelt dat de bijdrage van Mooi Nederland en met name het slim gebruik van de daarbij gestelde randvoorwaarden heeft gezorgd voor het doorbreken van de ervaren impasse. Ik vind het een mooi voorbeeld van hoe een kleine investering kan leiden tot disproportionele effecten. Het concept increasing returns lijkt mijns inziens in deze van enige waarde. Ik kan het door de respondent beschreven non-lineaire effect niet plaatsen in één van de beschreven vier mechanismen van increasing returns. Ik zie echter wel een vorm van padafhankelijkheid terug in het ontstaan van het non-lineaire effect waarbij een kosten-/batenafweging centraal staat. De deadline die Mooi Nederland stelt aan haar subsidie zorgde namelijk in mijn ogen voor een druk die padafhankelijk van aard is. De financiële bijdrage van de provincie die daaruit voortvloeit, wat leidt tot de uitvoering van het project, maakt in mijn ogen de non-lineaire aard van de ontstane dynamiek inzichtelijk.

Interview: Tiny Wigman (Via Natura)
Project: Ooijpolder

De projectorganisatie probeerde een oplossing te vinden voor een gebied dat twee conflicterende functies kent. Het gaat om zowel de aanwezige boerenbedrijvigheid als de recreatieve functie die het gebied heeft. Het plan dat ontstond, behelsde een financiële constructie waarbij de boeren hun land voor recreatieve doeleinden beschikbaar stellen. Het beheer van het gebied zou daarbij door de boeren verzorgd worden. In ruil daarvoor zouden ze een jaarlijkse financiële vergoeding krijgen. Mevrouw Wigman vertelt dat het project, ondanks het brede regionale draagvlak, lang niet van de grond leek te komen. Dit zou komen doordat er geen passende provinciale regelgeving was voor een dergelijke constructie. De provincie Gelderland heeft er bijna acht jaar over gedaan voordat regelgeving was ontwikkeld die de beoogde constructie mogelijk maakte, zo stelt mevrouw Wigman.

De beperkte toepasselijkheid van bestaande regelgeving blijkt lange tijd een belangrijk obstakel. Mijn gedachte bij het horen van dit verhaal was dat ik dit lange wachten op passende regelgeving onbegrijpelijk vind. Ik vroeg mij af: waarom ontbreken bij dit breed gedragen project de verwachte lineaire of zelfs non-lineaire effecten?

Na doorvragen geeft mevrouw Wigman aan dat er meer projecten en lokale bestuurders druk beginnen uit te oefenen op de provincie alvorens over wordt gegaan tot de ontwikkeling van regelgeving. De door het project ervaren noodzaak voor nieuwe of aangepaste regelgeving lijkt naar mijn idee niet te worden gedeeld door de provincie. Pas wanneer meer actoren in de regio deze roep om regelgeving versterken ontstaat een min of meer gedeelde probleemperspectief. Mijn gedachte is, dat hoewel het project lokaal is georiënteerd, het te maken krijgt met regionale of zelfs provinciale problematiek. Onder druk van verschillende actoren ontstaat in mijn ogen een passende scope voor de problematiek. Dit is in mijn ogen het begin van de versnelling die leidt tot de uitvoering van het project.

Mevrouw Wigman beschrijft dit project als een test voor haar doorzettingsvermogen als betrokken projectleider. Het opvallende is dat het geloof in dit project al die tijd is blijven bestaan. De plannen vonden geen politiek-bestuurlijke of maatschappelijke weerstand maar enkel bureaucratische stagnatie, geeft mevrouw Wigman aan. Mevrouw Wigman stelt dat doordat zij zelf opgroeide op een boerenbedrijf gevestigd in de regio, ze de boeren goed begrijpt. Ze geeft aan dat daarom de onderlinge verhoudingen al die tijd goed zijn geweest. Deze basis van onderling vertrouwen is ook de reden geweest dat de betrokken gemeentes nooit zijn afgehaakt, zo vertelt ze.

Door de goede verhouding tussen de projectleider en de betrokken boeren is volgens mij het geloof in het project al die tijd blijven bestaan. Deze basis maakte mijns inziens dat het project financiële steun kreeg van het ministerie van LNV, waardoor later onder het label van Mooi Nederland het project in 2011 naar alle waarschijnlijkheid wordt gerealiseerd. De projectleider heeft daarnaast ook altijd de betrokken gemeentes, over verschillende electorale cycli heen, aan het project weten te binden. De overtuigingskracht en vasthoudendheid van de projectleider is naar mijn mening een bepalende factor geweest in dit project. Door haar vasthoudendheid heeft het project de tijd gekregen om, toen de tijd er rijp voor was, non-lineaire te versnellen tot uitvoering.

Interview: Jonel Nugteren (Dienst Landelijk Gebied)

Project: Het Binnenveld

De gemeenten Wageningen, Ede, Rhenen en Veenendaal hebben een landschapsontwikkelingsplan vastgesteld voor het centraal gelegen, landelijke gebied 'Het Binnenveld'. Het betreft een financiële constructie die mogelijk moet maken dat het gebied voor zowel boerenbedrijvigheid als voor recreatief gebruik beschikbaar is. De heer Nugteren vertelt dat het project maar kleine stapjes vooruit weet te maken. Hij laat daarbij doorschemeren dat hij ook in de toekomst geen soepel proces verwacht. Hij geeft daarbij dat de problematiek van het project volgens hem in de projectorganisatie ligt.

Er is een stuurgroep opgericht die de dagelijkse leiding heeft over de ontwikkelingen van het project. In de stuurgroep nemen enkel ambtelijke vertegenwoordigers vanuit de betrokken gemeentes zitting. De heer Nugteren stelt dat de verantwoordelijke wethouders te weinig steun vinden bij hun achterban om direct bij de plannen betrokken te raken. Ze steunen de start van het project maar volgen de ontwikkeling dus verder op afstand. Eens in de drie maanden moet de stuurgroep verantwoording afleggen richting de betrokken wethouders. De wethouders zijn inhoudelijk overtuigd van de plannen, zo geeft de heer Nugteren aan. Bij elke driemaandelijke verantwoording blijkt deze steun echter genuanceerder te liggen, zo stelt hij. De heer Nugteren geeft aan dat de projectorganisatie en daarmee het project kwetsbaar is, omdat de politiek

toegezegde steun veranderlijk is. Elke stap die gezet wordt blijkt namelijk in de regionale politiek controversieel, zo stelt hij. Hij geeft aan dat de hierboven beschreven inertie tot op heden niet doorbroken is.

Het gesprek met de heer Nugteren verliep naar mijn idee minder soepel dan de vorige twee interviews. De heer Nugteren lijkt zich enigszins machteloos te voelen bij de huidige gang van zaken, die hij bestempelt als moeizaam. De machteloosheid die de heer Nugteren mijn inziens uitstraalt, zou naar mijn idee te maken kunnen hebben met het padafhankelijke karakter van de gevormde projectorganisatie. Hij kan immers de organisatie die volgens hem problematisch is vormgegeven, niet zomaar veranderen. De wethouders nemen nu eenmaal geen zitting in de projectorganisatie en laten zich daarom eerder leiden door de politieke

waan van de dag. Hij lijkt minder open te spreken over het project dan de andere projectleiders die ik tot nu toe heb gesproken. Dat zou kunnen komen door de door hem ervaren problemen in het project. Of wellicht speelt mijn komst vanuit mijn rol als stagiair van VROM ook een rol. Hij zou dit kunnen ervaren als een vorm van controle of toezicht vanuit het ministerie. Inhoudelijk zie ik net als in het project aangaande de Caumerbeek, dat de politiek een belangrijke rol speelt in de ontwikkeling van het project. De grilligheid van de politiek blijkt naar mijn mening een problematische maar onvermijdelijke context voor deze projecten. Een vorm van consistent politiek draagvlak lijkt naar mijn mening een randvoorwaarde wil non-lineaire dynamiek mogelijk zijn.

Interview: Yvonne Kieft (Dekker van de Kamp BV)

Project: De Danenberg

Het oorspronkelijk projectplan voorzag een oplossing te bieden voor de als problematisch ervaren verdichting van het stedelijk gebied in Nederland. Met name de ontsluiting richting de rest van Europa stond in de probleemstelling centraal. De ontwikkeling van een groot infrastructureel knooppunt en een bedrijventerrein net buiten de randstad zou oplossing moeten bieden aan de ervaren problematiek. Mevrouw Kieft vertelt dat de infrastructurele plannen alsmede de plannen voor de ontwikkeling van een bedrijventerrein op weerstand bleken te stuiten. Burgers in de omgeving van de beoogde projectlocatie verenigden zich tegen plannen en hebben zich tot de lokale gemeenteraad gewend. Ze deden hun beklag omdat ze deze plannen liever niet naast hun huis tot uitvoering zagen komen. Mevrouw Kieft geeft aan dat de gemeenteraad zwichtte voor de druk die deze burgerbelangengroep op hen uitoefende, waardoor de plannen stagneerden.

Na een impasse van een aantal jaar werden de plannen herzien en werd in overleg met de burgers tot een compromis gekomen. Het infrastructurele knooppunt vond geen plaats in deze nieuw ontwikkelde plannen. Het werd een combinatie van de ontwikkeling van een bedrijventerrein met een aangrenzend recreatief gebied (Landschapspark de Danenberg). Mevrouw Kieft geeft aan dat door dit breed gedragen plan waarin verschillende functies in één gebied werden gecombineerd, ook de subsidie vanuit Mooi Nederland werd toegekend. Hierdoor kunnen nu de plannen op korte termijn tot uitvoering komen.

Ik vind het opvallend te zien dat het projectplan, waarin oorspronkelijk een infrastructurele ingreep werd beoogd, sterk is veranderd. De beoogde infrastructurele plannen maken namelijk geen deel meer uit van de gezamenlijk gevormde probleemstelling en bijbehorende oplossingen. De ontstane druk op de eerdere plannen heeft er naar mijn mening voor gezorgd, dat een ander schaalniveau leidend is geworden in de vorming van de probleemstelling en de uiteindelijke plannen. Het project heeft nu een meer regionale ambitie in plaats van de eerder veronderstelde nationale ambitie. Deze verandering is in mijn ogen aanleiding geweest voor de versnelling die aansluitend heeft plaatsgevonden. Omdat alle belangen en relevante actoren zijn betrokken in de planvorming ontstaat mijns inziens nu relatief snel een concreet uitvoeringsproject. Door het brede draagvlak kan er ook bijna geen weerstand meer ontstaan. Er lijkt in die zin een soort padafhankelijk karakter te zijn ontstaan. Hierdoor is in mijn ogen non-lineaire dynamiek ontstaan die tot snelle realisatie van het project zal leiden.

Interview: Rikus Wolbers (Oost NV, Provincie Gelderland)

Project: Pilot regionale bedrijventerreinen West Achterhoek

Bij de pilot bedrijventerreinen West Achterhoek werken vier gemeentes en een provincie samen om verschillende bedrijventerreinen te herstructureren en te revitaliseren. De heer Wolbers vertelt dat bij de ontwikkeling van de inhoudelijke plannen, bewust is gekozen voor niet te veel detaillering. De ervaring van de projectleider was dat te veel detail in inhoudelijke plannen zorgt voor vertraging. Een heldere visie die breed gedragen wordt, is belangrijk, maar gezien de lengte van ruimtelijke projecten blijkt enige flexibiliteit noodzakelijk, zo stelt hij. "Elke gemeente heeft zijn eigen besluitvormingsproces dat op verschillende tijden start. Als elk detail van de plannen moet worden betwist door alle colleges en raden, kan dit eindeloos duren. Een voorbeeld is het aantal vierkante meters dat geherstructureerd wordt ten opzichte van de nieuw aan te

leggen vierkante meters bedrijventerrein. Als dit in de plannen per gemeente wordt gespecificeerd, levert dat onherroepelijk discussie binnen en tussen de gemeenten." De heer Wolbers vertelt dat door de gedeelde visie, actoren zich in deze hebben gecommitteerd aan de plannen in de vorm van een samenwerkingsovereenkomst. Hij stelt daarnaast dat als de details meer richting uitvoering worden vastgesteld, dit zorgt voor ruimte om vertrouwen te laten groeien. De ontwikkelde visie wordt nu op verschillende plaatsen reeds tot uitvoering gebracht.

In het interview met de heer Wolbers merk ik dat ik koppelingen maak met de literatuur die ik voor de master heb gelezen. Ik doel hier met name op de theorie aangaande het management van complexe processen. In zijn managementstijl zie ik bijvoorbeeld dat hij een mate van inhoudelijke complexiteit en onzekerheid accepteert, en juist gebruikt om weerstand in het proces tot realisatie te voorkomen. Hij lijkt door deze manier van handelen mijns inziens bepalend voor het ontstane proces. Zoals ook bij het project aangaande de Ooijpolder is een projectleider naar mijn mening belangrijk in het proces van ruimtelijke projecten. Daarmee zijn deze projectleiders naar mijn mening ook belangrijk in het creëren van non-lineaire effecten.

Naast deze observering aangaande projectleiders denk ik wederom te herkennen dat padafhankelijkheid een relevante rol speelt. Bewust of onbewust wordt er met het gebrek aan detail in de inhoudelijke plannen mijns inziens gezorgd voor een bruikbare padafhankelijkheid in het proces. De langere tijd die actoren namelijk hebben om een gedeelde probleemperceptie te vormen, leidt uiteindelijk tot een samenwerkingsovereenkomst. Deze overeenkomst zorgt voor een vastlegging van de ontstane gedeelde visie, waardoor het naar mijn mening moeilijker wordt voor actoren om alsnog uit het proces te stappen. Zo leidt het handelen van een manager tot

een wenselijke padafhankelijkheid die de uitvoering van het project versneld. Dit interpreteer ik als non-lineaire dynamiek.

Interview: Stella van Heezik (Stadsherstel, gemeente Amsterdam)

Project: Schooltje van Dik Trom

In dit project wordt geprobeerd een cultuurhistorisch gebouw te redden van de sloop. De huidige eigenaar van het gebouw is bereid gevonden om mee te werken aan deze reddingsactie. Het initiatief voor deze actie ligt bij de afdeling Stadsherstel, gemeente Amsterdam. Mevrouw van Heezik geeft echter aan nu het project een tijdje onderwerp van gesprek is, dat de verwachtingen van de eigenaar en de gemeente blijken te conflicteren. Er zijn inhoudelijke plannen ontwikkeld waar beide partijen het over eens zijn. Deze laten onduidelijk welke vergoeding de eigenaar krijgt voor het opgeven van zijn eigendom, zo vertelt ze. Hij was namelijk in de veronderstelling dat naast financiële compensatie, er een wijziging in de bestemmingsplannen betreffende de omliggende grond zou plaatsvinden. Met deze wijziging zou hij kunnen gaan bouwen op zijn grond, wat de waarde van zijn grond aanzienlijk zou laten stijgen. Mevrouw Heezik geeft aan dat dit geenszins onderdeel van de gemaakte afspraken is geweest. Wanneer de plannen concreter worden en voor verdere financiering hulp wordt gezocht bij de provincie, blijkt dat een dergelijke bestemmingsplanwijziging niet mogelijk is. Door het geschepte verwachtingspatroon ontstaat er discussie en wordt de haalbaarheid van de plannen onzeker. Op basis van deze onzekerheid wil de provincie geen medefinancier van de plannen worden. Een eerder toegekende subsidie vanuit Brussel lijkt nu ook verloren te gaan, omdat de begroting niet rond is voor de gestelde deadline. De pogingen om het Schooltje van Dik Trom te redden lijken tot op heden mislukt.

Ik krijg in het gesprek met mevrouw Heezik naar mijn mening niet voldoende hoogte van wat er werkelijk speelt in het project. Wellicht komt dat doordat het project ten tijde van het interview niet gerealiseerd lijkt te gaan worden. Er is hier naar mijn mening echter wel non-lineaire dynamiek te herkennen. Het betreft echter mijns inziens niet een gewenst versterkend effect. Het zorgt er in deze voor dat de financiering van het project een steeds groter probleem wordt. Het achterblijven van provinciale steun zorgt ervoor dat de Mooi Nederland subsidie en een Europese subsidie ook verloren gaan voor het project.

Interview: Jochem van der Spek (Nieuw Nederland Architecten)

Project: Herontwikkeling de Noorschil

In dit project wordt geprobeerd een bestaand bedrijventerrein te transformeren tot een toekomstbestendig bedrijventerrein dat past in het omliggende landschap. De heer Van der Spek vertelt dat gezien de betrokkenheid van slechts één gemeente en één provincie de bestuurlijke drukte in dit project meevalt. De moeilijkheid bij dit project is, zo stelt hij, dat veel verschillende bedrijven op het bestaande terrein de verantwoording moeten vinden voor investering in de plannen. Een private partij moet de bewijslast rond krijgen dat een dergelijke investering meerwaarde of winst gaat opleveren. De heer Van der Spek vertelt dat iedereen enthousiast werd bij de presentatie van de plannen. Een behoorlijk aantal bedrijven blijkt echter geen toezeggingen te kunnen doen voor investering in de plannen. Hij stelt dat dit als gevolg heeft gehad dat het breed gedragen plan voor vernieuwing nogal afwachtend werd benaderd door de betrokken bedrijven. De heer Van der Spek geeft aan dat de projectorganisatie ondanks deze onzekerheid heeft gekozen om met een aantal welwillende ondernemers op het terrein toch reeds te starten met de plannen. De gedachte hierbij is dat als de

voordelen eenmaal zichtbaar worden op een deel van het terrein, de rest ook zal volgen. De betrokken

bedrijven volgen de ontwikkelingen op de voet. De inmiddels goede verhoudingen tussen de projectleider, Nieuw Nederland Architecten, en de rest van de bedrijven geven hoop voor de toekomst van het project, zo geeft de heer Van der Spek aan. Veel van de nog te overtuigen bedrijven lijken namelijk wel interesse te hebben om ook te investeren, zo stelt hij.

Van non-lineaire effecten is naar mijn mening nog geen sprake in dit project. Ik vind het wel opvallend dat het geloof in het project dusdanig groot is, dat gestart wordt met het project alvorens er zekerheid is

dat het kan worden afgemaakt. Deze acceptatie van onzekerheid kan mijns inziens uiteindelijk wel de oorsprong blijken van een non-lineair effect. Dit baseer ik op een vergelijking met het project aangaande de bedrijventerreinen in de West Achterhoek. Daar speelt de acceptatie van onzekerheid ook een rol in de daar ontstane non-lineaire dynamiek.

Interview: Hero Havenga (Regio Groningen – Assen)

Project: Regio Groningen - Assen

Regio Groningen-Assen is een vrijwillig samenwerkingsverband waarbij over bestuurlijke grenzen tussen gemeenten en provincies wordt heen gekeken, zo vertelt de heer Havenga. Het doel is om met name de economische positie maar ook de landschappelijke kwaliteit van de regio te verbeteren, vertelt hij. Om deze ambitie te verwezenlijken werken twee provincies en twaalf gemeenten samen op de thema's woningbouw, bedrijventerreinen/economie, natuur, landschap en bereikbaarheid. Een dergelijk samenwerkingsverband wordt noodzakelijk geacht om te kunnen concurreren met de andere regio's.

Hoewel er een veronderstelde noodzaak is, was de samenwerking niet vanzelfsprekend. De verschillende gemeenten en met name de kleinere, zijn nogal op zichzelf. In het verleden heeft dit ook tot wat problemen geleid, vertelt de heer Havenga. De gemeente

Groningen had bij een eerdere poging regionale plannen te ontwikkelen, haar afhankelijkheden onderschat, zo stelt hij. Hij geeft aan dat de kleinere gemeenten sindsdien over het algemeen nogal huiverig zijn als Groningen met voorstellen komt voor de regio. Ze merken echter ook dat hun bestaan meer en meer vervlochten raakt met de gemeente Groningen en daarmee groeide de wil om samen te werken, stelt de heer Havenga. Hij vertelt dat er een doorbraak ontstond toen onder leiding van de burgemeester van Groningen een nieuwe poging werd gedaan om regionale plannen te ontwikkelen.

Hierbij stelde hij namelijk voor gezamenlijke regionale plannen te ontwikkelen waarbij elke gemeente ongeacht de grootte, gelijk stemrecht zou hebben. Naast dit gelijke stemrecht was er wel een scheve verhouding met betrekking tot de financiële bijdrage aan het samenwerkingsverband. Grote gemeenten dragen namelijk substantieel meer bij aan het verband dan kleinere gemeenten. Zelfs de meest eigenwijze bestuurders van kleine gemeenten konden geen verantwoording vinden om dit voorstel afwijzen. Het was immers goed voor de economische positie en er was voldoende mogelijkheid tot inspraak, zo stelt de heer Havenga. Hij geeft daarbij aan dat sinds de komst van deze constructie het vertrouwen tussen de gemeenten is gegroeid, en er wordt nu

bijvoorbeeld gewerkt aan de uitvoering van een plan om de bedrijventerreinen in de regio te herstructureren en te revitaliseren.

Mijn gedachte bij het verhaal van de heer Havenga is, dat dit project het resultaat is van non-lineaire dynamiek. Het initiatief van de gemeente Groningen onder leiding van haar burgemeester zorgde voor het ontstane regionale samenwerkingsverband dat immers tot dit project heeft geleid. Mijn inschatting is dat het belang van regionale samenwerking erg groot moet zijn geweest om gelijk stemrecht af te spreken tussen deze in omvang sterk verschillende gemeentes. De erkenning van afhankelijkheden die heeft geleid tot het samenwerkingsverband, ligt naar mijn mening aan de basis van het ontstane proces. Het creëren van onderling vertrouwen door het instellen van gelijk stemrecht heeft het aansluitend mogelijk gemaakt dat de partijen in onderlinge overeenstemming een poging ondernemen om de regio te versterken.

In relatie tot het project aangaande de Danenberg zie ik de overeenkomst dat ook in dezen wordt gezocht naar het juiste schaalniveau om afspraken te maken. Daarnaast is het net als bij de projecten aangaande de Noordschil en de West Achterhoek onduidelijk wat de uitkomsten zullen zijn. Wellicht vanuit andere overwegingen maar ook hier wordt deze onzekerheid geaccepteerd.

Interview: Gerard Beentjes (Provincie Noord-Brabant)
Project: Brabantse Wal

De Provincie Noord-Brabant en de Gebiedscommissie Brabantse Delta hebben in 2008 de Tuinbouwontwikkelingsmaatschappij (TOM) opdracht gegeven te onderzoeken op welke wijze de sanering van verspreide glastuinbouw op de Brabantse Wal versneld kan worden. In totaal ligt er op de gehele Brabantse

Wal een twaalfstal bedrijven met een glasoppervlakte van circa 15 hectare. De heer Beentjes legt uit dat in een quickscan een zestal ondernemingen is geselecteerd voor de saneringsopgave van kassen. Deze plannen betekenen in sommige gevallen herplaatsing naar andere locaties waar meerdere glastuinbouwondernemingen worden geclusterd.

In dit project krijg ik het idee dat met het ruime budget, dat voor de sanering van glastuinbouw door het ministerie van LNV beschikbaar is gesteld, de voortgang van het project is gegarandeerd. Aangevuld door de subsidie van VROM lijkt het

project voorlopig weinig problemen te kennen. Ik krijg van de heer Beentjes een vrij zakelijke uitleg over de sanering. Er lijkt naar mijn mening de boodschap in het verhaal te zitten dat wanneer sanering moeilijk is, er voldoende budget is om deze problemen op te lossen. Ik zie geen non-lineaire effecten. De ruime middelen lijken in mijn ogen voor een lineair effect te gaan zorgen.

Interview: Marieke Cruijningen (Gemeente Hellendoorn)
Project: De Tuinen van Nijverdal

De plannen van Rijkswaterstaat om een verbindingsweg aan te leggen tussen Zwolle en Enschede is de impuls geweest die leidde tot een project aangaande het centrum van Nijverdal. Rijkswaterstaat achtte het van belang dat de verbinding en mobiliteit tussen deze tweede steden werd versterkt. De capaciteit van de huidige rijksweg tussen de steden was te klein en dit resulteerde in filevorming in het centrum van Nijverdal. Gezien de omliggende natuur kon de beoogde vergroting van de capaciteit van de Rijksweg alleen dwars door Nijverdal lopen. Deze plannen stuitten op weerstand. Mevrouw Cruijningen vertelt dat Nijverdal niet zat te wachten op een grote weg door het centrum. Daarnaast woonden er mensen op de plek waar de uitbreiding van de weg

zou plaats moeten vinden. Mevrouw Cruijningen weet te vertellen dat de eerste plannen voor deze verbrede weg meer dan 30 jaar geleden voor het eerst werden geopperd. Deze impasse werd doorbroken toen ook het spoor onderwerp van gesprek werd. Bij de spoorverbinding tussen Zwolle en Enschede die ook door het centrum van Nijverdal loopt, bleek een soortgelijk capaciteitsprobleem te zijn ontstaan. Dit zorgde ervoor dat Rijkswaterstaat in samenwerking met de NS een nieuwe poging wilde doen om de capaciteitsproblematiek aan te pakken. Bij deze poging werden plannen samen ontwikkeld met de gemeente. De inmiddels verpauperde as van het dorp krijgt een opknapbeurt en de beoogde capaciteitsuitbreiding van spoor en weg werd mogelijk in deze nieuwe plannen. Het plan was een overkluisde weg- en spoorverbinding onder het centrum van Nijverdal. Mede door mitigerende financiering van Rijkswaterstaat is ook de gewenste opknapbeurt van het centrum mogelijk. De Tuinen van Nijverdal is een initiatief om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren van het centrum. Deze plannen ontstonden nadat duidelijk werd dat het centrum zou worden aangepakt. De hoop is dat deze kwaliteitsverbetering in het centrum ook resulteert in een beter vestigingsklimaat voor ondernemers waardoor ook de lokale economie een impuls krijgt.

Het opvallende is dat dit project naar mijn mening een enorme impact heeft gehad op Nijverdal. Het is een kleine plaats die geconfronteerd wordt met een grote infrastructurele opgave. De aanvankelijke planvorming kent zoals hierboven beschreven een lange geschiedenis. Het huidige project is volgens mij duidelijk gevormd door deze geschiedenis. De aanzienlijke kwaliteitsverbetering van het centrum van Nijverdal is hier een product van. Het non-lineaire effect dat ik herken in dit project, vindt mijns inziens zijn oorsprong in de druk die ontstaan is door padafhankelijkheid. De druk ontstaat door het padafhankelijke karakter van het infrastructurele probleem met betrekking tot het centrum van Nijverdal heeft er in mijn ogen namelijk voor gezorgd dat uiteindelijk ruimte ontstond voor een breed gedragen plan. Dit breed gedragen plan is relatief snel ontstaan en lijkt snel concreet te worden. Dit effect is zeker gezien haar lange voorgeschiedenis in mijn ogen zeker non-lineair te noemen.

Interview: Tom Gronheid (Provincie Overijssel)
Project: Stadsas Deventer

De Provincie Overijssel is met een plan gekomen om de stadsas van Deventer te ontwikkelen. Het project Stadsassen & Transformatiezones is onderdeel van de gebiedsgerichte MIRT-verkenning A1-zone. De heer

Gronheid vertelt dat het project zich vooral richt op de ontwikkelkansen in bestaand stedelijk gebied. De gemeente Deventer is actief bezig met dit thema en vormt daarom de pilot van deze studie.

Het project is nog sterk in ontwikkeling. Het wordt mij in het gesprek niet duidelijk wat wel en niet tot het project wordt gerekend. Ik herken tot nu toe geen non-lineaire dynamiek. De ogenschijnlijk brede verkenning lijkt een zoektocht naar een passende schaal voor het project, zoals ik die eerder ook bij ander projecten heb herkend.

Interview: **Gert-Jan Gieslink (Provincie Gelderland)**

Project: Bommelerwaard

De provincie had in 1995 beleid opgesteld voor de aanpak van de glastuinbouw in de Bommelerwaard. Het besef was ontstaan dat er weinig maatschappelijk draagvlak was voor nog meer kassen. Daarentegen was verdere stimulering van deze glastuinbouw wel economisch van belang voor de regio. Het beleid beschreef meer geconcentreerde glastuinbouw, zodat deze wel kon groeien zonder dat het beeld van de regio te domineren. De heer Gieslink vertelt dat de eerste poging tot samenwerking resulteerde in een samenwerkingsovereenkomst tussen de provincie en de gemeente Zaltbommel. Hij stelt dat dit samenwerkingsverband weinig doortastend bleek te kunnen handelen, omdat met name de zoetwatervoorziening bij ontwikkelde plannen problematisch bleek. De zoetwatervoorziening is regionaal georganiseerd, wat maakte dat de gemeente Maasdriel vaak een belangrijke nog niet betrokken actor bleek te zijn, zo vertelt de heer Gieslink. Daarnaast bleek ook de beperkte betrokkenheid van het Waterschap problematisch in het maken van een nieuw plan, zo stelt hij.

Een aantal jaar geleden is vanuit de provincie opnieuw een initiatief gestart om tot regionale plannen voor de glastuinbouw te komen via een samenwerkingsverband. Dit initiatief ontstond doordat er vanuit het ministerie van LNV en later vanuit het ministerie van VROM meer aandacht kwam voor de glastuinbouw. De heer Gieslink vertelt dat door de geleerde lessen van eerdere pogingen tot samenwerking, nu werd gesproken met meer partijen. Onder het motto 'Minder ruimte, maar een beter toekomstperspectief' hebben de provincie Gelderland, de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel en Waterschap Rivierenland op 9 december 2009 een samenwerkingsovereenkomst (SOK) getekend voor herstructurering van de glastuinbouw in de Bommelerwaard. De plannen voor de regio zijn inmiddels concreet en worden in de toekomst ondersteund door een nog op te richten Openbaar lichaam waarin de vier betrokken actoren zijn vertegenwoordigd.

Zoals al eerder bleek, is het van belang om de juiste actoren te betrekken bij de vorming van een project. Wanneer een project te nauw wordt beschouwd, zal het moeite hebben om tot realisatie te komen. De kern ligt mijns inziens in het onderkennen van de afhankelijkheden die actoren hebben in de beoogde ruimtelijke ontwikkeling. Een dergelijke onderkenning heeft mijn inziens in deze ook geleid tot een passende scope. Dit heeft in vergelijkbare vorm als bijvoorbeeld bij Landschapspark de Danenberg voor een non-lineair effect gezorgd. Hierbij speelt padafhankelijkheid in de zin dat het verleden invloed heeft op het heden ook een rol.

Interview: **Michel Duinmayer (ministerie van Verkeer en Waterstaat)**

Project: Wagenwerkplaats/Emplacement Amersfoort

In de ontwikkelingsvisie Noordvleugel Utrecht is rond en op het spoorwegemplacement Amersfoort een binnenstedelijke nieuwbouwpoging van 1000 woningen opgenomen. Op loopafstand van het station ligt een terrein van 25 hectare dat niet meer in gebruik is, de zogenaamde Wagenwerkplaats (WWP). Hier moeten deze woningen worden gerealiseerd. De heer Duinmayer geeft aan dat de voorwaarde om tot realisatie te kunnen komen, ligt in het oplossen van de belemmeringen ten gevolge van het vervoer per rail met gevaarlijke stoffen. Binnen het programma Spoorzone-ontwikkeling werken de ministeries VROM en VenW, Prorail, NS Poort, gemeente Amersfoort en provincie Utrecht gezamenlijk aan het zoeken naar oplossingen om het groepsrisico terug te dringen. Hij vertelt dat voor de Wagenwerkplaats een visie is vastgesteld door NS Poort, gemeente en burgerinitiatief, waarin het gebied een nieuwe betekenis krijgt voor de stad. Wonen in het westelijk gedeelte,

economische functies naar het station toe en in het centrumgebied, waar de monumentale gebouwen staan, de broedplaats, waar cultuur, onderwijs en creatieve bedrijvigheid een plek krijgen en moeten samenwerken.

Deze veelheid aan betrokken actoren en gecombineerde plannen blijkt vooralsnog te veel van het goede. Met name de politieke context blijkt problemen te geven. Een voorbeeld hiervan is de terugtrekking van het ministerie van VROM uit het project. De heer Duinmayer voorspelt dat het lang zal duren voordat het project daadwerkelijk

wordt gerealiseerd. Het project heeft alleen goede progressie geboekt in de vorming van een eerste visie voor het gebied. Van non-lineaire effecten is geen sprake omdat de politiek-bestuurlijke context in mijn ogen dusdanig complex is, dat een gelegitimeerd proces moeilijk lijkt te vormen.

Interview: Sjon Debie (Gemeente Nijmegen)

Project: Spoorzone West Nijmegen

Het spoor wordt in Nijmegen ervaren als een barrière. Het uiteindelijke doel van dit project is de ontwikkeling van het gehele gebied rondom het station waardoor de spoorzone niet meer als barrière wordt ervaren. Een aantal pogingen tot planvorming bleek te falen. De heer Debie geeft aan dat de plannen ondanks meerdere herzieningen niet aan bleken te sluiten bij belangen die in de omgeving spelen. De conclusie was dat de infrastructurele opgave groter was dan enkel de spoorzone. De heer Debie vertelt dat meer en meer het besef ontstond bij de projectorganisatie, dat de gevolgen van veranderingen aan de spoorzone invloed hebben op het mobiliteitsvraagstuk van de hele regio. Hij vertelt dat bij het ontstaan van dit inzicht er een grote afwezigheid in het geheel van betrokken actoren bleek te zijn. De busmaatschappij die erg belangrijk is voor de regionale mobiliteit werd daarom vanaf dat moment betrokken in de planvorming. De heer Debie vertelt dat nadat de busmaatschappijen erbij werden betrokken, de tot nu toe abstracte vergezichten konden worden vertaald naar veel concretere scenarioschetsen. Hij vertelt dat het ontstane draagvlak voor de plannen bij de openbaarvervoersorganisaties bleek te zorgen voor meer vertrouwen in de gemeenteraad in de plannen. Er wordt nu op korte termijn in de raad beslist welk scenario tot uitvoering wordt gebracht.

Ik herken in het verhaal van de heer Debie dat het veranderende geheel van betrokken actoren ervoor zorgt, dat een tot dan toe stroef proces een nieuwe impuls krijgt. Er ontstaat een non-lineair effect dat belangrijke progressie mogelijk maakt. Het opvallende vind ik dat de heer Debie aangeeft dat het project moeite heeft met haar omvang. Hij vertelt dat zij als gemeente om de tafel moeten met partijen als NS en ProRail. Hij geeft aan dat de betrokkenheid van een landelijke overheidspartij hierbij wenselijk is, omdat het project zowel regionale als landelijke aspecten kent. Ik denk hierin te herkennen dat de heer Debie het project niet te groot wil laten worden, omdat hij het idee heeft dat hij het dan slecht kan beheersen.

Interview: Laurence Peels (dS+V, Gemeente Rotterdam)

Project: Blauwe verbinding

De Gemeente Rotterdam komt een aantal jaar geleden met een plan om de waterhuishouding te verbeteren voor wijken in Barendrecht, Albrandswaard en Rotterdam. Mevrouw Peels vertelt dat het hierbij noodzakelijk wordt geacht dat er open watergang van zeven kilometer wordt gerealiseerd. Deze watergang moet gaan lopen vanuit de Oude Maas tot aan het Zuiderpark in Rotterdam. Mevrouw Peels vertelt dat daarbij het idee was ontstaan dat deze waterweg ook recreatief gebruikt kon gaan worden. Het project raakte in een stroomversnelling, toen duidelijk werd dat Rijkswaterstaat op korte termijn een verbreding van de A15 wilde realiseren. Er moest namelijk besloten worden of de doorgang van de watergang onder de A15 onderdeel moest worden van dit project van Rijkswaterstaat. Er werd besloten dat dit inderdaad onderdeel moest worden van de plannen van Rijkswaterstaat. Daarmee werd er eigenlijk dus ook besloten dat de Blauwe verbinding zou worden gerealiseerd. Dit gaf rust maar ook een aanhoudende druk om vooruitgang te boeken, zo vertelt mevrouw Peels.

De beslissing die onder druk van Rijkswaterstaat is gemaakt, heeft in deze naar mijn mening voor een non-lineair effect gezorgd. Het stond namelijk vanaf dat moment vast dat de Blauwe verbinding zou worden gerealiseerd. Het theoretische concept padafhankelijkheid lijkt hier mijns inziens een relevant begrip om de

ontstane dynamiek te begrijpen. De ontstane druk om inpassing te vinden in de plannen van Rijkswaterstaat heeft namelijk nog lang na de beslissing om mee te gaan in de plannen van Rijkswaterstaat effect gehad op het proces, zo vertelt mevrouw Peels.

Het project was toen de beslissing aangaande de plannen van Rijkswaterstaat viel, echter niet veel meer dan een paar haalbaarheidsstudies, zo vertelt mevrouw Peels. Ze vertelt dat er nog wel een concrete uitwerking van de plannen moest komen, die gedragen zou worden door de acht

betrokken bestuurlijke partijen. Mevrouw Peels was toen ook nog wel bang, dat het bij een rapport zou blijven over de haalbaarheid en de kansen van de Blauwe verbinding. Ze geeft aan dat dit project, mede door haar bestuurlijke complexiteit ook snel van de agenda's van de verschillende betrokken actoren zou kunnen verdwijnen. Ze legt uit dat werd gezocht naar een ambassadeur voor het project. Die ambassadeur werd gevonden in de persoon van wethouder Bolsius van de gemeente Rotterdam. Dit hield in dat hij bij georganiseerde bijeenkomsten voor alle betrokken partijen voorzitter was, en daarmee eigenlijk het belang van het project benadrukte. Mevrouw Peels vertelt dat dit ervoor gezorgd heeft, dat de Blauwe verbinding bij de verschillende bestuurlijk betrokken actoren op de agenda is blijven staan.

4. Synthese

De op basis van de in hoofdstuk twee uiteengezette epistemologische overwegingen gekozen holistische onderzoeksbenadering, heeft ervoor gezorgd dat ik observaties heb gedaan aangaande veel verschillende aspecten van ruimtelijke ontwikkeling. Dit zorgt voor een brede reflectie op het proces van de voorbeeldprojecten. Dit houdt in dat ik heb geprobeerd me niet te laten leiden door eventuele vormen van bias en een zo volledig mogelijk beeld heb proberen te vormen van de geobserveerde relevante factoren. Naar aanleiding van de interviews is bij mij het beeld ontstaan, dat een veelheid aan factoren op verschillende schaalniveaus bepalend is voor het wel of niet ontstaan van non-lineaire dynamiek. Binnen deze uiteenlopende data herken ik wel een aantal relevante factoren die in mijn ogen in de interviews herhaaldelijk naar voren komen. Na deze reflecties op het onderzochte achtte ik het door mij gevormde beeld van de praktijk voldoende genuanceerd om geen verdere interviews te doen. Terugkijkend op de interviewreeks merk ik dat het na een aantal interviews gevormde beeld, bepalend is geweest voor de interpretatie van de daarna afgenomen interviews. Ik merk dat ik het reeds door mij gevormde beeld graag bevestigd wil zien. Hierbij is het niet zo dat ik geen nieuwe inzichten wil ontdekken, maar dat het gevormde beeld bepalend is in verdere observaties en reflecties. De hierboven beschreven bias speelt hierbij naar mijn mening een duidelijke rol. Zoals gezegd, zie ik de praktijk door de theoretische bril van mijn opleiding. Daarnaast merk ik dat ik na een paar interviews al verbanden leg tussen de projecten. Deze ervaren overeenkomsten zorgen naar mijn mening voor een versterking van het beeld dat als bias heeft gewerkt voor verdere interviews. Als mij wordt gevraagd aan te geven wat ik heb gezien aangaande non-lineaire dynamiek, beschrijf ik het gevormde beeld in de volgende punten:

Scope - De scope van een project is de vaststelling van wat wel en wat niet tot het project behoort (Gerrits, 2008:44). De scope van een project is dus bepalend voor de omvang van een project. Dit houdt niet alleen in dat er een geografische grens wordt getrokken, maar het betekent ook dat duidelijk is welke actoren en dus welke belangen direct betrokken zijn bij een project. Naar aanleiding van de interviews is bij mij het beeld ontstaan, dat een passende scope belangrijk is voor het ontstaan van non-lineaire dynamiek. In verschillende gevallen zie ik een verandering in de scope als aanleiding voor het ontstaan van een non-lineair effect. In complexe ruimtelijke praktijk van de voorbeeldprojecten blijkt deze scope vaak niet eenduidig vast te stellen. Vaak wordt deze grens geografisch, hierin denk ik te zien dat de sociale wereld niet gelimiteerd is op dezelfde manier als de fysieke wereld. Er is dus een onderscheid tussen fysieke en sociale grenzen wanneer een project wordt beschouwd. Dit is de belangrijkste oorzaak waarom getrokken grenzen tijdens bestuurlijke processen niet houdbaar blijken. Fysiek is een duidelijke lijn rond een project te trekken. Sociaal zijn dergelijke grenzen veel moeilijker te bepalen. Een voorbeeld hiervan is de discussie rondom stadsrandzones. Het gebied is geografisch duidelijk af te bakenen, maar het gebruik van de ruimte is erg divers. Een voorbeeld is in mijn ogen te vinden in project landschapspark de Danenberg. Burgers in de omgeving van de beoogde projectlocatie verenigden zich tegen plannen en hebben zich tot de lokale gemeenteraad gewend. Ze deden hun beklag omdat ze deze plannen liever niet naast hun huis tot uitvoering zagen komen. Mevrouw Kieft geeft aan dat de gemeenteraad zwichtte voor de druk die deze burgerbelangengroep op hun uitoefende, waardoor de plannen stagneerden. Na een impasse van een aantal jaar werden de plannen herzien en werd in overleg met de burgers tot een compromis gekomen. Het infrastructurele knooppunt vond geen plaats in deze nieuw ontwikkelde plannen. Het werd een combinatie van de ontwikkeling van een bedrijventerrein met een aangrenzend recreatief gebied (Landschapspark de Danenberg). De nieuwe plannen ontstaan in mijn ogen door een verschuiving van de sociale grenzen van het project. De belangen van een tot dan toe vergeten groep belanghebbenden werden erkend, waardoor de inhoudelijke plannen en getrokken fysieke grenzen ook veranderden. Aansluitend raakte het project in een stroomversnelling. Mevrouw Kieft geeft aan dat door dit breed gedragen plan waarin verschillende functies in één gebied werden gecombineerd, ook de subsidie vanuit Mooi Nederland werd toegekend. Ze geeft aan dat hierdoor nu de plannen op korte termijn tot uitvoering kunnen komen.

Een ander voorbeeld is mijn ogen te vinden bij de spoorzone rondom station Nijmegen. Na een stagnatie realiseerde de projectorganisatie zich, dat de infrastructuuropgave groter was dan enkel het spoor. Een aantal pogingen tot planvorming bleek te falen, omdat het regionale draagvlak te beperkt was. De heer Debie geeft aan dat de plannen ondanks meerdere herzieningen niet aan bleken te sluiten bij belangen die in de omgeving spelen. De conclusie was dat de infrastructurele opgave groter was dan enkel de spoorzone. De heer Debie vertelt dat meer en meer het besef ontstond bij de projectorganisatie, dat de gevolgen van veranderingen aan de spoorzone invloed hebben op het mobiliteitsvraagstuk van de hele regio. De fysieke grens van het project is in mijn ogen met deze bewustwording verschoven. Deze door mij geïnterpreteerde verschuiving van de fysieke grens van het project zorgde op haar beurt voor herziening van de sociale grens. Hij vertelt dat bij het ontstaan van dit inzicht er een grote afwezigheid in het geheel van betrokken actoren bleek te zijn. De busmaatschappij die erg belangrijk is voor de regionale mobiliteit werd daarom vanaf dat moment betrokken bij de planvorming. Hij vertelt dat het ontstane draagvlak voor de plannen bij de openbaarvervoersorganisaties bleek te zorgen voor meer vertrouwen in de gemeenteraad in de plannen. Er wordt nu op korte termijn in de raad beslist welk scenario tot uitvoering wordt gebracht.

Politiek bestuurlijke context - De politieke context van een project is naar mijn idee een bepalende factor in het ontstaan van non-lineaire dynamiek. De politiek met zijn inherente grilligheid kan een proces ontregelen. Gezien de grilligheid van de politiek is dat geen wenselijke context om een ruimtelijke opgave aan te pakken. Plannen voor ruimtelijke ontwikkeling blijken te kwetsbaar wanneer deze niet voldoende politieke steun vinden. Zo heeft de wethouderswissel in veel projecten voor wat turbulentie gezorgd. Het kan daarnaast ook zorgen voor basis van gelegitimeerd handelen, waardoor een project stappen voorwaarts kan maken. Het is dus mijns inziens een relevante factor in zowel het ontstaan als het ontbreken van non-lineaire effecten. Bij het project de Caumerbeek is de invloed van lokale bestuurders duidelijk waar te nemen. Zowel de bestuurlijk verantwoordelijke van de gemeente als die van het waterschap waren in de tijd van de start van het project van VVD-huize. De heer Weijers geeft hierbij aan dat ze elkaar ten tijde van de start van het project reeds goed kenden, omdat ze samen campagne hadden gevoerd voor de gemeenteraadsverkiezingen. Dit goede contact zorgde ervoor, zo stelt hij, dat het waterschap de plannen van de gemeente al snel ging steunen. Sterker nog, er werd een financiële bijdrage afgesproken, weet de heer Weijers te vertellen. "Door dit onderlinge vertrouwen werd financieel bijgedragen en kon het project een flinke stap maken." De plannen werden hierna snel concreet en er werd een samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen deze bestuurlijke partijen om de plannen te realiseren. Ik herken hierin het non-lineair effect dat politiek draagvlak kan hebben. De samenwerking bleek echter wel erg afhankelijk van deze twee bestuurders, zo stelt de heer Weijers. Na de gemeenteraadsverkiezingen begin 2010 werd een man van SP-huize de verantwoordelijke wethouder voor de plannen. De politieke waarde om het project van zijn voorganger te realiseren was beperkt en verdere investeringen achtte hij dan ook niet nodig naast de reeds gemaakte toezeggingen, zo vertelt de heer Weijers. De verantwoordelijke lokale politici hebben in mijn ogen gezorgd voor een versterkend effect in het proces richting realisatie. Deze politiek bestuurlijke context heeft er ten tijde van de bestuurderswissel in maart 2010 voor gezorgd dat het versterkende effect werd geremd. Dit voorbeeld geeft in mijn ogen duidelijk weer hoe bestuurders non-lineaire effecten kunnen initiëren en hoe de inherente grilligheid van de politieke context deze effecten ook kan dempen.

Een ander voorbeeld van dit dempen of voorkomen van non-lineaire effecten is in mijn ogen te herkennen bij het project aangaande Het Binnenveld. De heer Nugteren stelt dat de verantwoordelijke wethouders te weinig steun vinden bij hun achterban om direct bij de plannen betrokken te raken. Ze steunen de start van het project, maar volgen de ontwikkeling verder op afstand. Eens in de drie maanden moet de stuurgroep verantwoording afleggen richting de betrokken wethouders. De wethouders zijn inhoudelijk overtuigd van de plannen zo geeft de heer Nugteren aan. Bij elke driemaandelijkse verantwoording blijkt deze steun echter genuanceerder te liggen, zo stelt hij. De heer Nugteren geeft aan dat de projectorganisatie en daarmee het project kwetsbaar is, omdat de politiek toegezegde steun veranderlijk is. Elke stap die gezet wordt, blijkt namelijk in de regionale politiek controversieel, zo stelt hij.

Management - Ruimtelijke projecten hebben over het algemeen een lange duur. Dit maakt dat er gaande het proces van planvorming tot uitvoering veel verandert. Vaak blijkt de project- of stuurgroep de enige constante in het geheel. De verschillende observaties aangaande projectmanagement zijn uiteenlopend. Mijn interpretatie is dat het management of de manager een bepalende factor is in het ontstaan van non-lineaire dynamiek. Duidelijke voorbeelden herken ik in de benadering van procesmatige en inhoudelijke onzekerheden. Bij de pilot bedrijventerreinen West Achterhoek wordt bijvoorbeeld samengewerkt met vier gemeenten en een provincie om verschillende bedrijventerreinen te herstructureren en te revitaliseren. Bij de ontwikkeling van de inhoudelijke plannen is bewust gekozen voor niet te veel detaillering. De ervaring van de projectleider was dat te veel detail in inhoudelijke plannen zorgt voor vertraging. Een heldere visie die breed gedragen wordt, is belangrijk, maar gezien de lengte van ruimtelijke projecten blijkt enige flexibiliteit geboden, zo stelt hij. Elke gemeente heeft zijn eigen besluitvormingproces welke op verschillende tijden starten. Als elk detail van de plannen moet worden betwist door alle colleges en raden, kan dit eindeloos duren. Hij erkende met deze inhoudelijke onzekerheid in mijn ogen de complexiteit die een dergelijk project met zich meebrengt. Deze erkenning heeft er mijn inziens voor gezorgd dat het project belangrijke stappen heeft gemaakt richting realisatie. In deze vooruitgang herken ik een non-lineair effect, mogelijk gemaakt door passend management van de inhoudelijke plannen.

In de ontwikkeling van het bedrijventerrein de Noordschil in Baarn is er ook voor gekozen om enige onzekerheid te laten bestaan. In dit geval betreft het procesmatige onzekerheid. Bij dit project is de bestuurlijke drukte aanzienlijk kleiner. Daarnaast leveren de inhoudelijke plannen geen verdere verdeeldheid of discussie op. De moeilijkheid blijkt bij dit project dat veel verschillende private actoren de verantwoording moeten vinden voor investering in de plannen. Een private partij moet de bewijslast rond krijgen dat een dergelijke investering meerwaarde of winst gaat opleveren. Dit heeft als gevolg gehad dat een breed gedragen plan nogal afwachtend wordt benaderd door de betrokken bedrijven. Een behoorlijk aantal bedrijven blijkt geen toezeggingen te kunnen doen voor investering in de plannen. De projectorganisatie heeft ondanks deze onzekerheid gekozen om met een aantal welwillende ondernemers op het terrein toch reeds te starten met de plannen. De gedachte is dat als de voordelen eenmaal zichtbaar worden op een deel van het terrein, dat de rest ook zal volgen. De projectorganisatie laat dus in het proces enige onzekerheid bestaan. De daadkracht van het projectmanagement om de ontstane onzekerheid te aanvaarden, is in mijn ogen de start van een non-lineair effect. Deze vorm van procesmatige onzekerheid zouden veel andere projectmanagers wellicht als een te groot risico ervaren, is mijn inschatting.

Padafhankelijkheid - In ruime zin merk ik op dat het verleden invloed heeft op de hedendaagse praktijk van de projecten. In mijn ogen zorgt het voor een bepaalde druk die resulteert in een plotselinge stap voorwaarts in een project. In die hoedanigheid kan het mijns inziens ook aan de basis staan van non-lineaire dynamiek. Een voorbeeld is in mijn ogen te vinden in het project aangaande de Blauwe verbinding. De Gemeente Rotterdam komt een aantal jaar geleden met een plan om de waterhuishouding te verbeteren voor wijken in Barendrecht, Albrandswaard en Rotterdam. Mevrouw Peels vertelt dat het hierbij noodzakelijk wordt geacht dat er een open watergang van zeven kilometer wordt gerealiseerd. Het project raakte in een stroomversnelling toen duidelijk werd dat Rijkswaterstaat op korte termijn een verbreding van de A15 wilde realiseren. Er moest namelijk besloten worden of de doorgang van de watergang onder de A15 onderdeel moest worden van dit project van Rijkswaterstaat. Onder de druk van die deadline werd besloten dat de Blauwe verbinding inderdaad onderdeel moest worden van de plannen van Rijkswaterstaat. Daarmee werd er eigenlijk dus ook besloten dat de Blauwe verbinding zou worden gerealiseerd. De ontstane druk die padafhankelijkheid heeft gecreëerd, zorgde er in mijn ogen voor dat er een non-lineair effect ontstond. De ontstane druk om inpassing te vinden in de plannen van Rijkswaterstaat heeft namelijk nog lang na de beslissing om mee te gaan in de plannen van Rijkswaterstaat, effect gehad op het proces, zo vertelt mevrouw Peels.

Een ander voorbeeld waar padafhankelijkheid een rol speelt, is het project de Tuinen van Nijverdal. De plannen van Rijkswaterstaat om een verbindingsweg aan te leggen tussen Zwolle en Enschede is de impuls geweest die leidde tot een project aangaande het centrum van Nijverdal. Rijkswaterstaat achtte het van belang dat de verbinding en de mobiliteit tussen deze tweede steden werd versterkt. De capaciteit van de huidige rijksweg tussen de steden was te klein en dit resulteerde in filevorming in het centrum van Nijverdal. Gezien de omliggende natuur kon de boogde vergroting van de capaciteit van de Rijksweg alleen dwars door Nijverdal lopen. Deze plannen stuitte op weerstand. Mevrouw Cruijningen vertelt dat Nijverdal niet zat te wachten op een grote weg door het centrum. Daarnaast woonden er mensen op de plek waar de uitbreiding van de weg zou plaats moeten vinden. Mevrouw Cruijningen weet te vertellen dat de eerste plannen voor deze verbrede weg meer dan 30 jaar geleden voor het eerst werden geopperd. De druk om de weg en later ook de spoorwegverbinding te realiseren was op den duur zo groot, dat de partijen tot een groot project zijn gekomen waarin de revitalisering van het centrum van Nijverdal onderdeel werd van de plannen. De druk ontstond door het padafhankelijke karakter van het infrastructurele probleem in relatie tot het centrum van Nijverdal heeft er in mijn ogen voor gezorgd, dat er uiteindelijk ruimte ontstond voor een breed gedragen plan. Dit breed gedragen plan is relatief snel ontstaan en lijkt snel concreet te worden. Het non-lineaire effect dat ik herken in dit project, vindt mijns inziens zijn oorsprong in de druk die ontstaan is door padafhankelijkheid.

Reflecties op de observaties

Ik merk dat de aantrekkingskracht van een aantal concreet benoembare bepalende factoren groot is. Na een aantal interviews vorm je zoals gezegd een beeld. In de vorige paragraaf gaf ik al aan dat dit beeld opvallend genoeg maar beperkt beïnvloed is door de theoretische concepten 'increasing returns' en 'positieve feedback'. Dit mede door een zekere mate van bias gevormde beeld, werd voor mijn gevoel versterkt door verdere observaties. Mijn gedachte hierbij is, dat je een behapbare interpretatie maakt van de door jouw ervaren werkelijkheid. Het gevormde beeld leidt in mijn ogen bij nieuwe interviews zoals gezegd onbewust naar bevestiging van dat eerder gevormde beeld. Onbewust zie ik dus verbanden en maak ik koppelingen die leiden tot hierboven beschreven generaliseringen. Een voorbeeld hiervan is dat ik in het tweede interview met mevrouw Wigman herken, dat een veranderde schaal van de daar spelende problematiek een rol speelt in relatie tot non-lineaire dynamiek. Aansluitend herken ik soortgelijke schaalveranderingen bij de projecten De Danenberg en bij Regio Groningen – Assen. Deze observaties onder invloed van bias leidden tot mijn interpretatie dat de scope van een project relevantie heeft met betrekking tot non-lineaire dynamiek. Terugkijkend op gemaakte observaties in het onderzoek zijn de hierboven weergegeven punten in mijn ogen versimpelde en beperkte weergaven van mijn waarnemingen in de praktijk. Ze doen geen recht aan het complexe geheel dat bepalend is voor het ontstaan van non-lineaire dynamiek. Mijn observaties zijn naar mijn mening veelzijdig en veelomvattend en zijn dus ook voor vele interpretaties vatbaar. Het complexe geheel aan factoren dat ik bepalend acht, is naar mijn idee met elkaar en de specifieke context van een project verweven. Bijvoorbeeld in het project aangaande Ooijpolder speelt de projectleider zoals gezegd naar mijn mening een belangrijke rol in de betrokkenheid van de boeren in de omgeving. Echter, actie werd pas mogelijk wanneer de provincie het nut van de plannen onderkent en regelgeving gaat vormen. Hier heeft de projectleider weinig invloed op kunnen uitoefenen. Daarnaast was de betrokkenheid van de Gemeente Berg en Dal ook lange tijd een onzekerheid in het project. Dit heeft weliswaar nooit voor problemen gezorgd, omdat toen de provinciale regelgeving werd ontwikkeld de verstandhouding van Berg en Dal met de gemeente Nijmegen ook verbeterde, waardoor gedeelde financiële steun voor de plannen kon worden afgesproken. De dus in een eerder schijnbaar beschadigde relatie tussen de twee gemeenten had nu ook een rol kunnen spelen. Ik probeer hiermee aan te geven dat er meer is dat tegelijkertijd van invloed is op het ontstaan van non-lineaire effecten. Daarbij hebben die factoren onderling invloed op elkaar en veranderen ze van dus van aard en hoedanigheid. De beschrijving van een project om een mechanisme achter non-lineaire dynamiek te ontrafelen, zal in mijn ogen daarom altijd tekortschieten. De werking van een specifieke factor kan dus naar mijn idee niet los worden gezien van de casusspecifieke context en andere bepalende factoren. De gemaakte generaliseringen leiden tot de bovenstaande mijns inziens weinig zeggende containerbegrippen.

De weergave in een beperkt aantal factoren veronderstelt daarnaast ten onrechte een mate van controle of beheersbaarheid. Naar mijn mening kan namelijk niet worden gesteld dat als met deze factoren rekening wordt gehouden, een gewenste non-lineaire dynamiek het gevolg is. Dit heeft mede te maken met de hierboven beschreven onderlinge verwevenheid van de factoren en de case contingentie. Daarnaast zie ik dat toeval en geluk ook een rol spelen in het ontstaan van non-lineaire dynamiek. Voorbeeld hiervan is de ervaren dynamiek die ontstond doordat twee leden van dezelfde politieke partij verantwoordelijk werden voor het project aangaande de Caumerbeek. De kans dat twee gelijk gestemde politici bij twee verschillende bestuurlijke organisaties aangaande hetzelfde beleidsterrein het voor het zeggen hebben gekregen, is enigszins toevallig te noemen. Een ander voorbeeld is het ervaren versterkende effect dat door druk van Rijkswaterstaat teweeg werd gebracht in het project aangaande de Blauwe verbinding. Als Rijkswaterstaat het project bijvoorbeeld onder druk van bezuinigingen pas veel later had geïnitieerd, had het ontstane non-lineaire effect niet plaatsgevonden.

De hierboven beschreven twijfels betreffende de waarde van de door mij benoemde factoren, zie ik als een reflectie op verwachtingen die ik eerder in het onderzoek had. Ik was in de veronderstelling dat de aantrekkelijke metafoor van non-lineaire dynamiek een eenduidig meetbaar fenomeen betreft. Vanuit de gedachte van 'increasing returns' verwachtte ik een helder onderscheid te kunnen maken tussen de input en disproportionele output. Daarnaast werd er aangaande 'positieve feedback' in de theorie gesproken over mechanismen die een bepaalde herkenbare herhaalbaarheid veronderstellen. Ik heb zoals gezegd factoren waargenomen die ik in de projecten herhaaldelijk van belang acht. Het is mij echter niet gelukt om de mechanismen waar te nemen. Het veronderstelde klinische onderscheid tussen mechanismen, is naar mijn mening niet waar te nemen in de ruimtelijke praktijk van de voorbeeldprojecten van Mooi Nederland. Het betreffen mijns inziens eerder factoren die afhankelijk van een specifieke case en in relatie tot elkaar zorgen voor non-lineaire effecten, waarbij geluk en toeval ook een rol spelen. Een dergelijk contingent geheel is mijns inziens te complex om in termen van 'positieve feedback' of 'increasing returns' uiteen te zetten. Elke poging daartoe leidt in mijn ogen tot een vertekend en vereenvoudigd beeld van een geïnterpreteerde werkelijkheid. Daarmee doe je mijns inziens het complexe geheel dat leidt tot non-lineaire dynamiek te kort.

5. Reflectie

5.1 Reflectie op onderzoeksproces

Vanuit mijn epistemologische overwegingen in hoofdstuk twee ben ik, zoals toegelicht, een zoektocht begonnen naar het onbekende. Hierbij is mijn uitgangspunt geweest dat mijn zoektocht eindigt wanneer er zich geen nieuwe inzichten aandienen. Terugkijkend op deze interviewreeks valt mij een aantal zaken op. Bij de selectie van respondenten merkte ik dat ik betrekkelijk eenvoudig afspraken kon maken met de betrokken projectleiders. Mijn verwachting was dat ik deze doorgaans drukke mensen wellicht niet op korte termijn zou kunnen spreken. Bij het maken van afspraken kreeg ik het gevoel dat mijn stageorganisatie hier wellicht iets mee te maken had. Ik kreeg het gevoel dat wanneer duidelijk werd dat ik stagiair bij programmadirectie Mooi Nederland was, er vaak snel ruimte was om een afspraak te plannen. Zonder dat ik dit met uitsluitende zekerheid kan stellen, heb ik het idee dat de afhankelijkheidsrelatie tussen de projecten en het ministerie hierbij een rol heeft gespeeld. De vijftien projecten waar ik ben geweest krijgen op een uitzondering na alle nog een deel van de toegekende subsidie. Deze constatering acht ik van belang omdat dit wellicht de afgenomen interviews heeft beïnvloed. De verkregen informatie kan namelijk wellicht zijn gefilterd of op een bepaalde manier zijn geframed ten behoeve van een gewenste beeldvorming. Bij het Schooltje van Dik Trom speelt dit naar mijn mening bijvoorbeeld een rol. Het project ligt stil en wordt naar alle waarschijnlijkheid niet gerealiseerd. In het interview probeert de projectleider naar mijn mening het beeld te schetsen, dat het project ondanks wat problemen gewoon gerealiseerd gaat worden. Na het interview is het project daadwerkelijk tot stilstand gekomen en lijkt er voorlopig geen oplossing voor de ontstane budgettaire problemen te zijn.

Bij het plannen van de afspraken had ik me voorgenomen me flexibel op te stellen. Ik bedacht dat omdat ik graag met deze projectleiders wilde spreken, ik het geen probleem moest vinden om naar hen toe te gaan. Dit leidde er onbewust toe dat ik de vaak nog in de steigers staande projecten, daadwerkelijk te zien kreeg. Dit heeft in meerdere gevallen geleid tot een verscherpt inzicht in de projecten. Bijvoorbeeld bij mijn bezoek aan de Ooijpolder, sprak ik met mevrouw Wigman af op haar werkplek. Haar kantoor is gevestigd in een basisschool. Het pand lijkt een oude boerderij en ligt midden in het landschap van de Ooijpolder. De door haar beschreven goede verstandhouding met de omliggende boerenbedrijvigheid krijgt hierdoor een extra dimensie. Een ander voorbeeld is mijn bezoek aan Nijverdal. De Tuinen van Nijverdal is zoals uitgelegd, onderdeel van een groter infrastructureel project. Door op de plek van het project te staan, besepte ik pas hoe enorm het project is in verhouding tot de relatief kleine plaats Nijverdal. De impact die het project heeft op Nijverdal maakte voor mij duidelijk dat de voorgeschiedenis van het huidige project bepalend moet zijn geweest voor haar huidige vorm.

Ongeveer op de helft van mijn interviewreeks had ik me naar mijn gevoel een beeld gevormd van de ontstane non-lineaire dynamiek in de voorbeeldprojecten van Mooi Nederland. Na vijftien interviews merkte ik dat er geen veranderingen of nuanceringen aangaande dit beeld plaatsvonden. Ik achtte het vanaf dat moment relevanter om te reflecteren op de onderzoeksbevindingen en aansluitend te synthetiseren ten behoeve van beter begrip van de ruimtelijke projecten in relatie tot de theorie. Ik heb dus vanaf dat moment geen verdere interviews gedaan. Zoals ik in hoofdstuk twee heb toegelicht, werk ik in dit onderzoek mijn interpretatie uit van de door mij ervaren werkelijkheid. Het verhaal van de respondenten aangaande non-lineaire effecten in de projecten, is wellicht voor vele interpretaties vatbaar. Mijn interpretaties aangaande non-lineaire dynamiek in de voorbeeldprojecten en meer in algemene zin de ruimtelijke ordening, is mede gevormd door mijn stageperiode bij de programmadirectie Mooi Nederland. Mijn hierboven beschreven reflecties en interpretaties zijn echter met name gevormd door mijn opleiding aan de Erasmus Universiteit en specifiek de master Governance en Management van Complexe Systemen. Kijkend naar de ruimtelijke praktijk van de voorbeeldprojecten, merk ik bij mezelf een bijna constant gevoel op van herkenning van theoretische concepten. Dit zorgt ervoor dat ik bepaalde interpretaties maak, die een in een andere discipline geschoolde

student wellicht niet zou maken. Ik zie bijvoorbeeld de projecten als actoren die vanuit wederzijdse afhankelijkheid samenwerken en ik zie management als het omgaan met inhoudelijke en procesmatige onzekerheid en complexiteit. Deze verschillende vormen van bias zorgen er daarnaast voor, dat ik mijn reflecties op de praktijk in een bepaalde terminologie verwoord.

Daarnaast merk ik op dat een vooraf verwachte bias, ontstaan uit de verdieping van de concepten 'increasing returns' en 'positieve feedback', maar van beperkte invloed is geweest. In mijn reflecties verwijs ik een aantal maal naar de door mij geïnterpreteerde padafhankelijke oorsprong van non-lineaire dynamiek. Ik maak echter geen verwijzingen naar geconstateerde mechanismes zoals die waar bij 'increasing returns' vanuit wordt gegaan. Daarnaast beschrijf ik de geobserveerde non-lineaire dynamiek ook niet als een in fases opeenvolgend proces, waarvan in de theorie aangaande positieve feedback wel van uit wordt gegaan. Daar wordt immers gesteld dat acties leiden tot een reactief proces van opvolgende acties die het proces in een bepaalde richting versterken. Zie voor nadere theoretische toelichting hoofdstuk 3.2. In de volgende paragraaf ga ik nadrukkelijker in op hoe ik de praktijk wel heb geïnterpreteerd.

5.2 Reflectie op theorie en onderzoek naar complexiteit

Het gebruik van theorie in onderzoek naar de complexe werkelijkheid van ruimtelijke ontwikkeling vraagt in mijn ogen om reflectie. De reflectie op de waarde van theorie in ruimtelijke vraagstukken in algemene zin is namelijk gezien mijn bevindingen aangaande de projecten van Mooi Nederland, mijns inziens relevant. Ik herken de aantrekkingskracht van een concept als positieve feedback. Er zijn voorbeelden te bedenken waar het concept zo expliciet als in de theorie beschreven, lijkt voor te komen. In de vorige paragraaf is mijn reflectie echter dat de praktijk van de voorbeeldprojecten van Mooi Nederland wellicht te complex is om te vatten in theoretische concepten. De concepten 'positieve feedback' en 'increasing returns' doen zoals ik eerder constateerde, in mijn ogen geen recht aan het complexe geheel van factoren dat in relatie tot elkaar de werkelijkheid van ruimtelijke projecten vormt. De praktijk van ruimtelijke ontwikkeling is te rommelig om te vatten in een theoretisch model of concept. Ik heb namelijk de aantrekkelijke metaforen uit de theorie niet als dusdanig kunnen waarnemen.

Strategische planning

De ruimtelijke ordening in Nederland is van oorsprong veelal gekenmerkt door de veronderstelde mogelijkheid van rationeel handelen om gestelde doelen te bereiken. Ook in gerelateerde theorievorming wordt dus terecht of onterecht een bepaalde beheersbaarheid en planbaarheid verondersteld. Deze gedachte van planbaarheid is met betrekking tot de ruimtelijke ordening historisch te verklaren. Na de Tweede Wereldoorlog liet Duitsland Nederland achter met een rigide maar goed geëquipeerd rationeel georiënteerd planning systeem (zie De Roo in Sorensen, Marcotullio en Grant, 2004:166). Het gebruik en de ontwikkeling van theorie was dan ook gericht op de ontwikkeling van dit rationele handelingsperspectief. 'Collective goals were assumed as givens for the planning subject, and the most important task of theory was seen as tracing the path from goals to outcomes as rationally and efficiently as possible' (Faludi en Salet 1999:6). In de jaren '60 en '70 kwam de rationele planningsgedachte meer en meer ter discussie te staan. Langzamerhand werden de beperkingen van pure rationaliteit duidelijk in de complexe sociale realiteit. 'The goal-rational perspective of strategic planning could no longer flourish in a multi-actor context: one where numerous parties all demand a piece of the pie, and do not automatically comply with the collective goals printed in a central plan' (Faludi and Salet 1999:6). Er waren in die tijd echter ook wetenschappers die een verdergaande rationalisering van het planningsproces betoogden (zie Davidoff en Reiner 1962, Davidoff 1965). Vanaf de jaren '70 vindt pure rationaliteit, gezien de geconstateerde inherente sociale complexiteit van besluitvorming in ruimtelijke ontwikkeling, echter weinig steun. De wetenschappelijke benadering van strategische planning is vanaf de jaren '70 geëvolueerd in drie te onderscheiden hoofdstromingen, te noemen: 'institutional, discursive en interactive' (Faludi en Salet, 1999). De 'institutional approach' benadrukt het belang van patronen van sociale interactie en de daardoor ontstane verwachtingen en regels. De 'discursive approach' benadrukt het belang van beeldvorming en taalgebruik in strategische planning. De 'interactive approach' is een meer directe reactie op de bewustwording van de beperking van centrale coördinatie en sturing. In deze benadering wordt strategische planning als afstemming gezien in een netwerk van actoren. Belangrijk is dat binnen al deze stromingen naast de rationeel inhoudelijke kant van ruimtelijke planning meer aandacht gegeven wordt aan de inherente sociale implicaties van verandering. Daarmee erkennen ze de beperkingen van rationele planning. Ze veronderstellen echter wel een bepaalde kenbaarheid die sturing en coördinatie (al dan niet centraal georganiseerd) mogelijk maakt.

Sociale wetenschap

De bewustwording van de beperktheid van rationaliteit is niet uniek voor wetenschappers toegelegd op ruimtelijke planning. Een parallel met de sociale wetenschap in algemene zin levert mijns inziens belangrijke inzichten. In de evolutie van de sociale wetenschap is namelijk een aantal belangrijke gelijkenissen te herkennen. In algemene zin is de rationele benadering namelijk lange tijd dominant geweest in de sociale wetenschappen. Dit rationele gedachtegoed wordt veelal 'social engineering' genoemd. 'Popper (1944) distinguishes utopian social engineering, in which utopians (capture the state as the instrument with which to) remodel all society in accordance with a guaranteed blueprint for the future' (in Bryant 1995:46). De sociale wetenschap in zijn algemeenheid erkende dat deze rationaliteit zijn beperkingen kent (zie bijvoorbeeld Simon

en Lindblom). De bewustwording van het reflexieve sociale karakter van bestudeerde fenomenen heeft tot de erkenning geleid dat de sociale context moest worden meegenomen bij onderzoek. Wat volgde was een toepassing van sociale wetenschap waarin de sociale context werd geïncorporeerd in onderzoek en theorievorming. Dit werd ook wel het 'enlightenment model' genoemd. 'The enlightenment model assumes the overriding importance of the social context, and focuses on developing various types knowledge that can be utilized by policymakers and professionals' (Bryant 1995:51). Hierbij werd erkend dat de interactie tussen onderzoeker en het object van onderzoek invloed heeft op de uitkomsten van het onderzoek. Research modifies the definition of problems that policy-makers address how they think about them, which options they discard and which they pursue, and how they conceptualize their purposes (Weiss, 1986:217). De erkenning dat de sociale context en de onderzoeker zelf van invloed zijn op de onderzoeksresultaten heeft echter niet geleid tot fundamentele wijzigingen in onderzoek en theorievorming. Ze werden benaderd als gevaren voor objectieve onderzoeksresultaten. Er werden mechanismen ontwikkeld die deze invloeden moesten beperken om de verklarende en voorspellende waarde van theorie te waarborgen. Daarmee werden de sociale invloeden genegeerd in plaats van daadwerkelijk erkend. 'Janowitz (1971) argued that the enlightenment model assumes that social scientist recognize that they are interacting with their subjects and the publics to which they are responsible but did not follow up on his own claim' (Bryant 1995:53). Een belangrijke constatering is dat de wetenschap nog steeds werd gezien als een onafhankelijke leverancier van onbetwiste waarheden. De sociale werkelijkheid was door middel van grondig wetenschappelijk onderzoek te kennen. Een belangrijke overeenkomst tussen 'social engineering' en 'enlightenment' is dat de wetenschap werd gezien als onafhankelijke entiteit. Uitgangspunt bij beide opvattingen is, dat wetenschap en samenleving – theorie en praktijk – als twee gescheiden entiteiten tegenover elkaar staan (Snel 1996:109). Op deze scheiding en dus ook op het ontstaan 'enlightenment' is veel kritiek. Het negeert namelijk de implicaties van het sociale karakter van het object van onderzoek. Daarnaast wordt ook de invloed van de interactie tussen onderzoeker en object genegeerd terwijl er wordt getwijfeld aan de mogelijkheden om onderzoekstechnisch de objectiviteit te bewaken. 'No quality control mechanisms screen the good and the relevant from the partial and sensational. The phenomenon that has been discussed as enlightenment may turn out to be 'endarkenment'' (Weiss, 1986:217). In lijn met de constatering aangaande strategische planning is dus breed erkend dat pure rationaliteit van beperkte waarde is. De problematisch gebleken scheiding tussen wetenschap en samenleving zorgde in algemene zin dus voor reflectie op de toegevoegde waarde van onderzoek en theorie. De benaderingen ('institutional, discursive en interactive') die in relatie tot strategische planning zijn ontstaan zijn in de sociale wetenschap in brede zin te herkennen. Met deze benaderingen wordt geprobeerd beter begrip te krijgen van de werkelijkheid door een bepaald aspect van de sociale praktijk nader te beschouwen. De wetenschap wordt hierbij niet meer als gescheiden entiteit erkend maar als onderdeel van de sociale realiteit beschouwd. In de interactieve benadering wordt bijvoorbeeld verondersteld dat beleid in een interactief proces ontstaat waarin de wetenschap ook een rol speelt. Those engaged in developing policy seek information not only from social scientists but from a variety of sources. 'The process is not one of linear order from social research to decision but a disorderly set of interconnections and back-and-forthness that defines neat diagrams' (Weis in Bryant, 1995:58). In de argumentatieve of 'discursive' benadering staat het belang van beelden en discoursen centraal (zie Fischer en Forester, 1993 of Schön en Rein, 1993). 'De strijd om beleid gaat niet langer om feiten prioriteiten, zij gaat om beelden en hun betekenis' ('t Hart en Kleiboer 1995:314). Ook hier worden wetenschap en samenleving niet langer gezien als gescheiden entiteiten.

In deze benaderingen zijn praktijk en wetenschap, zoals gezegd, dus nauwer met elkaar verbonden. Dit heeft gevolgen voor de rol van de wetenschap omdat de kennis die wordt ontwikkeld in theorieën van aard verandert. Door het vervallen van het strikte onderscheid tussen wetenschap en praktijk, kan de wetenschap niet meer worden gezien als objectieve observeerder omdat ze zelf onderdeel is geworden van het object van studie. Welke verklarende en/of voorspellende waarde heeft geproduceerde kennis gezien deze constatering? Deze observatie zet dus vraagtekens bij de rol en waarde van de sociale wetenschap. In de volgende paragraaf zal hier nadrukkelijker bij stil worden gestaan in relatie tot complexiteitstheorie. Hierbij wordt de waarde van kennis en theorie ook beschouwd in relatie tot de praktijk. Er wordt namelijk in de sociale wetenschap erkend

dat de praktijk wellicht behoefte heeft aan andersoortige kennis. De praktijk van ruimtelijke ontwikkeling heeft namelijk behoefte aan kennis die rekening houdt met de uniciteit van een betreffende casus. 'De praktijk, die voortdurend met onzekerheid, instabiliteit en unieke gevallen geconfronteerd wordt, verlangt een andere soort kennis: niet zozeer van universele verschijnselen en algemene regelmatigheden, maar unieke gevallen' (Snel, (1996:111). De vraag is of er wel regel- en/of wetmatigheden zijn die zekerheid kunnen bieden. De sociale wetenschap is wellicht helemaal niet in staat om dergelijke gezaghebbende kennis te produceren. De praktijk lijkt er in ieder geval niet op wachten en moet beslissingen maken op de kennis die voorhanden is (zie Weiss 1986:33).

Complexiteitstheorie

Naast de planologische benaderingen van 'strategic planning' zijn er ook wetenschappers die vanuit complexiteitstheorie een meer bestuurskundig inzicht bieden op ruimtelijke ontwikkeling. Dit complexiteitsperspectief is mijns inziens interessant gezien de oorsprong van het in dit onderzoek centrale concept (positieve feedback). Het is daarnaast interessant omdat het de veronderstelde planbaarheid van strategische planning nuanceert door een gebrek aan controle in complexiteit. De Roo (1999) onderschrijft deze beperking door inherente complexiteit als volgt: 'Environmental conflicts have become -so to speak- more complex due to spatial pressure and due to a number of different interests that have to be taken into account. To solve these complex dilemma's or conflicts functional rationality approaches might not be sufficient any more'. Daar komt bij dat volgens het complexiteitsperspectief verandering meer incrementeel plaatsvindt in een sociale context. In het rationele perspectief wordt de vertaling van plannen naar implementatie niet als incrementeel maar als directe toepasbaarheid verondersteld. Deze veronderstelde directe toepasbaarheid in sociale veranderprocessen wordt problematisch geacht (zie Byrne, 2003:175). Deze kritieken op rationele planning zijn, zoals hiervoor is uitgelegd, niet uniek voor complexiteitstheorie. Complexiteitstheorie is een perspectief wat gezien de benoemde beperkingen van waarde tracht te zijn met betrekking tot de ruimtelijke ordening. In deze paragraaf staat de waarde van complexiteitstheorie voor de ruimtelijke ordening centraal. Vanuit de verworven inzichten in het onderzoek probeer ik deze toegevoegde waarde te beschouwen. In het licht van voorgaande beschouwing van de sociale wetenschap probeer ik erachter te komen in hoeverre het verklarende en/of voorspellende waarde heeft.

Complexiteitstheoretici proberen een aantal relevant geachte concepten toe te passen ten behoeve van een beter begrip van de empirie. Complexiteitstheorie belicht dus de onzekere en oncontroleerbare kant van ruimtelijke ontwikkeling. Belangrijke concepten hierbij zijn non-lineaire dynamiek, zelforganisatie en co-evolutie. Binnen de theorie speelt een mate van toeval of in ieder geval een gebrek aan intentionele uitkomsten een rol. Door te erkennen dat niet alles is te begrijpen of te kennen door analyse probeert complexiteitstheorie de inherente complexiteit van hedendaagse ruimtelijke ontwikkeling een plaats te geven in theorie. In deze benadering wordt planning dus niet gezien als directe of totale beheersbaarheid. Binnen de theorie zijn uiteenlopende inzichten met betrekking tot de mogelijkheden van planning en sturing. De invloed van het zelfsturende vermogen van de ruimtelijke praktijk wordt in deze benadering belangrijk geacht. Sturing wordt in sommige gevallen dan ook enkel gezien als het proberen te beïnvloeden van zelfsturende processen. 'Planning can be seen as the attempt to influence and coordinate different self-steering processes in the field of spatial organization' (van Assche en Verschraege 2008:273). Andere wetenschappers proberen echter ook aanzet te geven tot de ontwikkeling van een handelingsperspectief waarin een mate van beheersbaarheid dus wel mogelijk is. De Roo ziet bijvoorbeeld in complexiteitstheorie mogelijkheden om een bepaalde mate van onzekerheid en complexiteit te incorporeren in de planningstechnieken. 'If we want to improve our understanding of the world we need another framework, one that not only accepts uncertainty, but incorporates complexity. Such progress allows room for new lines of reasoning which can potentially provide insights to improve planning techniques' (De Roo in Sorensen, Marcotullio en Grant, 2004:173).

Tot op heden heeft het complexiteitsperspectief niet geleid tot de ontwikkeling van een onbetwist handelingsperspectief voor professionals in de ruimtelijke ordening. Sterker nog er is ook kritiek op het

complexiteitsperspectief en wordt er getwijfeld aan de toegevoegde waarde. Dat heeft deels te maken met de adoptie van theoretische concepten uit natuurwetenschappelijke disciplines. Een concept uit een wetenschappelijk domein toepassen op een ander domein krijgt betekenis als metafoor. 'Metaphors provide the terminology to conceptualize features of the world in one domain, whose existence or usefulness may seem plausible, through work in another domain' (Chettiparamb 2006:77). In het concept positieve feedback herken ik deze adoptie uit de natuurwetenschappen. Het beschrijft een proces dat de helderheid kent van een cijfermatige optelsom. Positieve feedback is dus in de bestuurskunde een metafoor die geadopteerd is uit een ander wetenschappelijk domein. Welke waarde een dergelijk geadopteerd concept heeft, is wat mij betreft een belangrijke vraag. Chettiparamb (2006) gaat ervan uit dat wanneer deze adoptie voldoende kan worden verantwoord en onderbouwd door een vergelijking van de domeinen, een metafoor voor beide domeinen toepasselijk kan zijn. De initiële werking als geadopteerd metafoor kan de aanzet geven tot de ontwikkeling van een relevant theoretisch concept. Dit heeft toegevoegde waarde voor beide domeinen, zo stelt ze. 'Metaphors work by interaction between two domains, whereby the hearer is incited to select properties from the source domain and construct a parallel in the target domain, which in turn may induce parallel changes in the source domain' (Black, in Chettiparamb 2006:75). Dit zou inhouden dat positieve feedback nu wellicht enkel van metaforische waarde is, maar de potentie heeft om uit te groeien tot een volwaardige theoretische toepassing in de bestuurskunde. Er is ook kritiek op deze vorm van adoptie en de veronderstelde potentie ervan. Maguire en Mckelvey (1999) stellen dat dergelijke adopties er vaak voor zorgen dat concepten andere betekenis krijgen. Ze geven aan dat geadopteerde concepten daarom vaak maar oppervlakkige begrip leveren van het object van studie. Deze veronderstelde oppervlakkigheid vormt de belangrijkste kritiek op het complexiteitsperspectief. De waarde van de geadopteerde concepten wordt in twijfel getrokken omdat de concepten breed toepasbaar zijn. '... the range of issues that complexity theory is called upon to explicate, has resulted in a considerable amount of confusion and skepticism about the worth of the theory itself' (Chettiparamb 2006:73). Deze brede toepasbaarheid zorgt er namelijk voor dat er getwijfeld wordt aan de concrete waarde van de theorie. Wat is namelijk de waarde van deze algemene concepten met betrekking tot unieke praktijksituaties? Pollitt beschrijft deze kritiek als volgt: 'The 'conceptual boxes' are so big and vague that the findings and discriminations between them cannot be expressed in a very precise way (Pollitt in Teisman, Van Buuren en Gerrits 2009:215).

Deze twijfel die bestaat aangaande de waarde van complexiteitstheorie vind ik interessant gezien mijn bevindingen. Ik stel zelf de verklarende en voorspellende waarde van het concept positieve feedback ter discussie vanwege de beperkte concrete toepasbaarheid op de door mij bekeken casussen. De vraag is wat mij betreft of complexiteitstheorie verklarende of zelf voorspellende waarde heeft voor ruimtelijke ontwikkeling. De voorspellende waarde van de sociale wetenschap in algemene zin maar zeker ook specifiek van complexiteitstheorie wordt door vele wetenschappers genuanceerd. Dit heeft bijvoorbeeld te maken met de contextgebondenheid in plaats en tijd van empirische bevindingen. 'A crucial corollary of complexity theory is that knowledge is inherently local rather than universal' (Byrne, 2005:98). Concepten als 'positieve feedback' en 'increasing returns' veronderstellen echter wel een bepaalde meetbaarheid. Ze beschrijven een proces waarin non-lineaire effecten plaatsvinden. Iets wordt dus zichtbaar of meetbaar versterkt. In deze veronderstelling ligt besloten dat werkelijkheid is te kennen en te meten. Deze kenbaarheid en het aanverwante epistemologische en ontologische vraagstuk is in mijn ogen belangrijk voor de beschouwing van de toegevoegde waarde van complexiteitstheorie. Worden in onderzoek objectieve metingen verricht die verklaring bieden aan geobserveerde fenomenen in ruimtelijke projecten (positivisme) of wordt een door bias gekleurd verhaal verteld (postmodernisme)? De waarde van de twee uitersten is heel verschillend. Een objectieve meting kan leiden tot inzichten die van generieke betekenis zijn, hetgeen kan leiden tot een voorgeschreven handelingsperspectief voor professionals in de ruimtelijke ordening. Een verhaal heeft daarentegen betrekking op een specifieke casus op een specifiek moment en beschrijft een enkel perspectief dat andere perspectieven niet uitsluit.

Epistemologie en Ontologie

Een positivistische onderzoeksbenadering naar complexiteit is te verklaren omdat de in complexiteitstheorie centrale concepten zijn geadopteerd uit de natuurwetenschappen waar positivisme gangbaar is. Echter is de benadering van complexiteit in het complexiteitstheoretisch perspectief niet enkel positivistisch. 'Complexity has an ambiguous epistemology. On the one hand, it has inherited its positivism from the physical sciences it has emerged from, but on the other hand this positivist stance has been criticised and amended' (Gerrits 2008:22). Er wordt in het complexiteitsperspectief erkend dat de sociale wereld niet de objectieve meetbaarheid kent van een natuurwetenschappelijke fenomeen. De kritiek op een positivistische benadering van complexiteit wordt door Morçöl als volgt beschreven: 'Complexity is not solely a property of things; it is actually a property of the relations between systems and their "observers" (theorists, practitioners). Complexity, in this sense, is partly in the eye of the beholder' (Morçöl, 2001). Dit is in lijn met de eerdere beschreven ontwikkelingen in de sociale wetenschap in algemene zin. Er wordt namelijk erkend dat de wetenschap geen op zich staande entiteit is die van buiten af observeert. Deze erkenning van de rol van subjectiviteit zorgt ervoor dat ook een postpositivistisch epistemologisch standpunt gangbaar is in onderzoek naar complexiteit. Er is in het verleden een uitgebreid debat geweest aangaande het metatheoretische uitgangspunt van complexiteitstheorie met twee mogelijke epistemologische standpunten, namelijk: positivisme ofwel postpositivisme (zie Teisman, Van Buuren en Gerrits 2009:39). Dit is een wat vreemde combinatie van epistemologische standpunten in mijn ogen. Met het volgende overzicht probeer ik wat belangrijke verschillen tussen de hierboven genoemde epistemologische standpunten weer te geven.

	Positivisme	Postpositivisme
Objectief vs. Subjectief	In positivistisch onderzoek wordt verondersteld dat de onderzoeker buiten de praktijk staat en van buiten objectief en dus waardevrij observeert (zie Fischer (1998:130) "value fact dichotomie").	In postpositivisme wordt verondersteld dat dergelijke waardevrije observaties van buitenaf onmogelijk zijn. Natter (1995) omschrijft deze benadering treffend door te stellen dat wetenschap een interpretatie van het object meet en niet het object zelf.
Wetmatigheden vs. Toeval	Positivism's legacy emphasizes the necessity of laws for explaining underlying structures or processes (Mckelvey 1999:9)	Postpositivist, stress contingency and randomness, due to the role of reflexivity (Teisman, Van Buuren en Gerrits 2009:39).
Kenbaar vs. Onkenbaar	Reality consists of discrete elements or events that can be broken down to its parts, which in turn can be isolated and analyzed to determine the relationship between them (Morçöl, 2001:109) Er is dus een eenduidig te doorgronden werkelijkheid.	Waar je staat, beïnvloedt wat je ziet (Galison in Fischer 1998:6). Niet alles is dus altijd zichtbaar.

Tabel 4. Positivisme vs. Postpositivisme

Mijn observatie in relatie tot complexiteitstheorie is dat er niet een enkel epistemologisch standpunt kan worden benoemd. Ik begrijp de aantrekkingskracht van positivisme. Het kunnen benoemen van onbetwiste wetmatigheden geeft namelijk voorspellende waarde aan onderzoeksbevindingen. Echter past dit positivisme niet bij de karakteristieken van complexiteit. In complexiteitstheorie wordt namelijk een mate van toeval belangrijk geacht voor emergente uitkomsten. Daarnaast wordt door de mate complexiteit van het subject van onderzoek ook een mate van onkenbaarheid verondersteld. 'The way things unfold is inherently unknowable to the human mind, emerging through spontaneous self-organisation originating from some distant detail, rather than advance planning' (Flood, 1999). Pollitt (in Teisman et al. 2009:216) noemt complexiteitstheorie ondanks

deze karakteristieken positivistisch: 'Complexity theory, in my view, is positivist because, for the most part, it claims to be uncovering the reality of the modern world of governance'. Ik heb begrip voor de claim van Pollitt omdat in mijn ogen een concept als positieve feedback een bepaalde objectief meetbare realiteit veronderstelt. Het concept positieve feedback is zoals in hoofdstuk 2 uitgelegd namelijk van oorsprong een kwestie van cijfermatige meetbaarheid in economische zin. De beschreven mechanismen zouden dan vanuit een positivistische redenering de gezochte wetmatigheden achter de ontstane dynamiek vormen. Echter zie ik in dit onderzoek dat een complex geheel van factoren in relatie tot elkaar non-lineaire dynamiek voortbrengt. Naar mijn mening is deze complexe praktijk niet volledig te doorgronden. Zo heb ik bijvoorbeeld het belang van toeval in hoofdstuk 4 reeds benoemd. Daarnaast heb ik geen onderliggende wetmatigheden in de vorm van mechanismen waargenomen. Deze tegenstrijdigheden illustreren wat mij betreft de epistemologische en ontologische problematiek van onderzoek naar complexiteit. De kern van deze problematiek is in mijn ogen dat een concept als non-lineaire dynamiek, wellicht door zijn adoptie uit de natuurwetenschappen, zich goed leent voor positivistisch onderzoek maar dat de praktijk niet zo goed meetbaar en kenbaar is. Dit is in mijn ogen vergelijkbaar met de theorie praktijk problematiek die de sociale wetenschap in algemene zin kenmerkt.

Verschillende onderzoekers onderschrijven deze problematische mix van epistemologische en ontologische standpunten die complexiteitstheorie in mijn ogen kenmerkt. Het zogenoemde 'critical realism' of 'negotiated subjectivisme' (Zie Gerrits 2008, Byrne, 2003 en Guba en Lincoln 1989) is wat mij betreft een voorbeeld hiervan. Hierin wordt verondersteld dat er een eenduidige werkelijkheid is. Er wordt alleen erkend dat deze niet geheel is te doorgronden. 'Complexity theory as complex realism is positioned as the synthesis of positivism with the antithesis of postmodernism because while it accepts the impossibility of complete understanding of complexity, it accepts that given all limitations, an inter-subjective account can reveal some of this complexity' (Byrne, 2003; Morçöl, 2001 in Gerrits 2008:23). In relatie tot dit onderzoek vind ik dit een interessant perspectief. Ik heb namelijk zoals uiteengezet in het synthese hoofdstuk, bepaalde factoren en patronen herkend die ik van generieke relevantie acht voor ruimtelijke ontwikkeling. Ik heb in mijn ogen dus ook geen volledig subjectief perspectief op de werkelijkheid uiteengezet in deze scriptie. Ik heb echter ook geen wetmatigheden kunnen vaststellen in de vorm van mechanismen van positieve feedback. De werkelijkheid is in mijn ogen dus ten dele te doorgronden. Ik vind het daarbij wel belangrijk dat erkend wordt dat de verzameling van empirisch materiaal en de interpretatie ervan subjectiviteit kent. Hiermee bedoel ik dat een weergave van 'de werkelijkheid' in onderzoek in mijn ogen niet volledig objectief is. Het is daarom belangrijk om onderzoek als een reflexief proces te beschouwen. Transparantie in dit reflexieve proces laat in mijn ogen zien dat deze subjectiviteit wordt erkend.

Wat is de waarde van complexiteitstheorie?

Of de adoptie van concepten uit de natuurwetenschappen gerechtvaardigd is en of er potentie is om uit te groeien tot een volledige theoretische toepassing in de bestuurskunde, vind ik moeilijk te beoordelen op basis van mijn beperkte onderzoekservaring. Op basis van mijn observaties in dit onderzoek acht ik de veronderstelling van positivistische meetbaarheid die dit concept in de natuurwetenschappen heeft, niet houdbaar. De positivistische benadering gaat uit van de metafoor van een complexe machine waarvan de werking te kennen is. Deze kenbaarheid suggereert dat je met voldoende kennis kan sturen. Dit komt voor mijn gevoel niet overeen met de sociale werkelijkheid. 'The machine metaphor does not accurately describe the social world' (Innes and Booher 1999:416). In lijn met veel theorie in de sociale wetenschap, heeft complexiteitstheorie moeite om in algemene termen en concepten recht te doen aan de uniciteit van de praktijk. Met deze kritiek op positivisme betoog ik echter niet het andere uiterste, namelijk een postmodernistische epistemologie. In mijn reflectie op de praktijk beschrijf ik dat ik het belang van een aantal factoren herhaaldelijk heb kunnen waarnemen. Er zijn in mijn ogen patronen te herkennen die van waarde kunnen zijn voor toekomstige ruimtelijke ontwikkeling. De planbaarheid die in mijn ogen wordt verondersteld in 'strategic planning' acht ik echter niet realistisch. Dit omdat ik op basis van de resultaten in dit onderzoek van mening ben de onderliggende wetmatigheden die voorspelbaarheid mogelijk maken ontbreken. Cilliers (2001) geeft aan dat de in complexiteitstheorie centrale concepten inzicht kunnen bieden in de dynamiek die ontstaat. Hij geeft daarbij in lijn met mijn observatie aan dat dit echter geen basis biedt voor het maken van accurate voorspellingen. Hierbij vind ik het belangrijk om te vermelden dat ik complexe ruimtelijke processen niet beschouw als totaal zelforganiserend. Het is namelijk in mijn ogen niet zo dat door beperkte voorspelbaarheid ruimtelijke ontwikkeling een totaal oncontroleerbare proces behelst. In mijn onderzoek heb ik meermaals de invloed van actoren waargenomen. Het evolutionaire inzicht van Marshal vind ik met betrekking tot deze sturingsvraag treffend. Hij beschrijft ruimtelijke ontwikkeling als een evolutionair proces dat geen masterplan kent. Hij ziet planning als volgt: 'Design is recognised as a purposive activity that contributes to individual increments of change, and ultimately contributes to long term evolution' (Marshal, 2008:260). Een individuele actor heeft dus invloed op de (deels) oncontroleerbare evolutie van een proces.

Een concept als positieve feedback levert inzicht in de dynamiek die ontstaat in complexe systemen. Maar de vorming van theorie moet in relatie tot complexe ruimtelijke vraagstukken in mijn ogen wellicht niet worden gezien als de productie van generieke waarheden. Dit vanwege het beperkte voorspellend vermogen van theorie. Een theorie kan het object van studie (complexe ruimtelijke ontwikkeling) niet in zijn geheel vatten. Cillier (2001) beschrijft deze onvolledigheid in vorming van wetenschappelijke theorie als volgt: 'Science makes an attempt to separate and isolate different effects and phenomena. It seeks the simplest relationships by which examined phenomena can at least be described or demonstrated. It creates simplified models which only partly reflect reality' (Cilliers 2001:137). De werkelijkheid wordt dus niet volledig weergegeven in theorie. De ruimtelijke praktijk is in mijn ogen niet enkel complex en dus niet te onderzoeken maar het vraagt wellicht iets anders van de wetenschap. Complexiteitstheorie erkent de soms onvoorspelbare en oncontroleerbare aard van complexe ruimtelijke ontwikkeling. Dit is één van de belangrijkste toegevoegde waarde van dit perspectief.

Gezien de oorsprong van de concepten centraal in complexiteitstheorie zijn ze in ieder geval van metaforische waarde. Metaforen hebben waarde omdat ze beknopt weergeven wat precies bedoeld wordt. 'The use of metaphors is very much part of our everyday language, expressing exactly what we mean' (Glucksberg and Keysar in Chettiparamb 2006:75). Het complexiteitsperspectief is in mijn ogen echter van grotere waarde als enkel metaforisch. Het geeft inzicht in de dynamiek die complexe processen kenmerkt. In lijn met Murray (2003) vind ik dat het complexe processen enigszins helpt te begrijpen en handvatten biedt om ze enigszins te doorgronden. Ik vind echter zelfs dat de inzichten uit het complexiteitsperspectief kunnen bijdrage aan de ontwikkeling van een handelingsperspectief voor de ruimtelijke praktijk. De bijdrage aan de ontwikkeling van een handelingsperspectief is in vorm en hoedanigheid in mijn ogen case- en dus plaats- en tijdgebonden. De wetenschap moet dus niet de pretentie hebben om een generieke handleiding voor professionals te bieden. Het kan echter wel bepaalde meer succesvol gebleken vormen van handelen in complexiteit benoemen.

Daarmee geeft het inzichten die handvatten kunnen bieden voor het handelen van professionals in complexe processen. Een voorbeeld hiervan is wat mij betreft het toelaten van een bepaalde mate van complexiteit. Teisman (2005) beschrijft twee stereotype reacties op complexiteit (reduceren/erkennen), waarin hij betoogt dat je een balans moet zoeken tussen orde en chaos. Zowel orde als chaos hebben voordelen in complexe processen zo stelt hij. Al hoewel dit erg abstract oogt, zijn dit in mijn ogen inzichten die van waarde zijn voor het handelen in complexe ruimtelijke ontwikkelingsprocessen. In de voorbeeldprojecten 'Herontwikkeling de Noorschild' en 'Pilot regionale bedrijventerreinen West Achterhoek' zie ik bijvoorbeeld dat deze inzichten van waarde zijn. Concreter dan de beschrijving van Teisman dienen deze inzichten wat mij betreft ook niet te worden want dan bestaat het gevaar dat ze geen recht meer doen aan de plaats- en tijdgebonden factoren van een specifiek project. Concrete voorbeelden kunnen echter wel de waarde van het inzicht verduidelijken. In het voorbeeld van het balanceren tussen orde en chaos maken Ashmos, Duchon & McDaniel (2000) bijvoorbeeld wel inzichtelijk welke voordelen een mate van chaos of complexiteit kan hebben. Ze geven bijvoorbeeld aan dat een gebrek aan structuur (ofwel het toestaan van een mate van complexiteit) wat betreft de communicatie kan zorgen voor een informeel netwerk. De voordelen van een dergelijk informeel netwerk zijn bijvoorbeeld een versterkt onderling vertrouwen waardoor verdergaande informatiedeling tot innovatie kan leiden.

Bronnen

- Abma, T. (2004) Responsive evaluation: the meaning and special contribution to public administration. *Public Administration* Volume 82, Issue 4, pages 993–1012.
- Arthur, W.B. (1994) *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. Ann Arbor. University of Michigan Press.
- Asbeek Brusse, W., Dalen, H. van, Wissing, B., (2002) *Stad en land in een nieuwe Geografie, Maatschappelijke veranderingen en Ruimtelijke Dynamiek, WRR Voorstudies en achtergronden*.
- Ashmos, D. P., Duchon, D., & McDaniel, R. R. (2000). *Organizational Responses to Complexity: the effect on Organizational Performance*. *Journal of Organizational Change*, 13(6), 577 - 594.
- Assche, K. van, Verschraege, G. (2008) *The Limits of Planning: Niklas Luhmann's Systems Theory and the Analysis of Planning and Planning Ambitions*. *Planning Theory* 2008 7: 263
- Bryant, C. (1995) *Models of Applied Science: Engineering, Enlightenment, Interaction and Dialogue. Practical Sociology – Post-Empiricism and the Reconstruction of Theory and Application*. Cambridge (UK) Polity press 123-142
- Byrne, D. (2003) *Complexity Theory and Planning Theory: A Necessary Encounter*. *Planning Theory* 2003 2: 171
- Byrne, D. (2005). *Complexity, Configurations and Cases*. *Theory, Culture & Society*, 22(5), 95-111.
- Cilliers, P. (2001). *Boundaries, Hierarchies and Networks in Complex Systems*. *International Journal of Innovation Management*, 5(2), 135 - 147
- Chettiparamb, A (2006) *Metaphors in Complexity Theory and Planning*. SAGE Publications London, Thousand Oaks, CA and New Delhi Vol 5(1): 71–91
- Davidoff, P. (1965) 'Advocacy and pluralism in Planning' *Journal of the American Institute of Planners*, 31 november
- Davidoff, P., Reiner, T.A., (1962) 'A choice theory of planning' *Journal of the American Institute of Planners*, 28 mei.
- Faludi, A., Salet, W., (1999) *The Revival of Strategic Spatial Planning*, KNAW Verhandelingen, Afd Letterkunde, Nieuwe reeks 181
- Fischer, F. (1998). *Beyond empiricism: Policy inquiry in postpositivist perspective*. *Policy Studies Journal*, 26(1), 129-146.
- Fischer, F., Forester J., (1993) *The argumentative turn in policy analysis and planning*. Chapel Hill, NC: Duke University Press
- Flood, R. L. (1999). *Rethinking the Fifth Discipline: Learning Within the Unknowable*. London: Routledge.
- Gerrits, L. (2008). *The Gentle Art of Coevolution: a complexity theory perspective on decision making over estuaries in Germany, Belgium and the Netherlands*. EUR (Rotterdam: Erasmus Universiteit).
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth Generation Evaluation*. Newbury Park: Sage Publications.
- Hart P. 't en Kleiboer, M., (1995) *Beeldenstrijd in beleidsvorming*. *Beleid en Maatschappij* jaargang 22 p. 314-320
- Innes, J.E. and Booher D.E. (1999) *Consensus building and Complex adaptive Systems, A framework Evaluating Collaborative Planning*.

- Koppenjan, J.F.M. & Klijn, E.H. (2004). Managing uncertainty in networks; a network approach to problem solving and decision making. Londen: Routledge.
- Levi, M. (1997) A Model, a Method and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis. Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure, eds. Mark Lichbach and Alan Zuckerman, p. 19-41.
- Marshal, S. (2008) Cities, Design and Evolution, London: Routledge
- McKelvey, B. (1999). Complexity Theory in Organisational Science: Seizing the Promise or Becoming a Fad? Emergence, 1(1), 5 - 32. Mckelvey 1999
- Morçöl, G. (2001). What Is Complexity Science? Postmodernist or Postpositivist? Emergence, 3(1), 104 - 119.
- Murray, P. J. (2003). So What's New About Complexity? Systems Research and Behavioral Science, 20, 409-417.
- Natter, W., Schatzku, T. en Jones, J.P., (1995) Objectivity and it's other. New York, Guilford
- Pierson, P (2000) Increasing returns , path dependence, and the study of politics. American Political Science Review. Vol. 94, No. 2 June 2000.
- Parker, D. and Stacey, R. (1994). Chaos, management and economics (Hobart Paper 125). London: The Institute of Economic Affairs.
- Rein M., Schön D., (1993) Reframing Policy Discourse. Duke University Press 145-167
- Roo, G. de, (1999) Planning per se, planning per saldo: over conflicten, complexiteit en besluitvorming in de milieuplanning.
- Snel, E., (1996) Voorbij 'Engineering' en 'Enlightenment': Nieuwe visies op het theorie-praktijk-probleem in de sociologie. Beleid & Maatschappij jaargang 23 p. 109-120
- Swanborn, P.G. (2008) Case-study's: wat, wanneer en hoe? Boom Lemma uitgevers, 4de druk.
- Sorensen, A., Marcotullio, P.J. en Grant, J. (2004) Towards sustainable cities: East Asian, North American and European perspectives on managing urban regions.
- Teisman, G. R. (2005). Publiek Management op de Grens van Chaos en Orde. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Teisman, G.R., Buuren, M.W. van & Gerrits, L. (Eds.). (2009). Managing complex governance systems. Dynamics, self-organisation and coevolution in public investments. New York / London: Routledge.
- Thiel, S. van (2007). Bestuurskundig Onderzoek: een methodologische inleiding. (2nd ed.). Bussum: Coutinho.
- Weiss, C., (1986) Research and Policy-Making: a limited partnership. The Use and Abuse of Social Science. London: Sage publications p. 214-235
- http://www.regering.nl/Het_kabinet/Beleidsprogramma_2007_2011#internelink4
Geraadpleegd op 5 februari 2010
- http://www.vrom.nl/pagina.html?id=32952#tocBK_51
Geraadpleegd op 5 februari 2010
- http://www.vrom.nl/pagina.html?id=32952#tocBK_56
Geraadpleegd op 7 februari 2010
- <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=37753>
Geraadpleegd op 9 februari 2010
- <http://www.vrom.nl/46093>
Geraadpleegd op 10 februari 2010
- https://kennispleinmooinederland.vrom.nl/home/over_het_kennis_en_leertraject
Geraadpleegd op 10 februari 2010

Samenvatting

Het kabinet Balkenende IV steunt op zes pijlers. Eén daarvan is de pijler 'Duurzame leefomgeving' en daarvan maakt het 'Mooi Nederland' als programmadirectie van het ministerie van VROM deel uit. Het buitengebied werd als rommelig ervaren door het ministerie onder leiding van toenmalig minister Cramer. Het beeld van geblokte bedrijventerreinen dat langs snelwegen zichtbaar is en een ongewenste toename van verspreide glastuinbouw zijn enkele door het ministerie benoemde voorbeelden van zogenoemde 'verrommeling'. Binnen de programmadirectie staan voorbeeldprojecten centraal. Deze projecten betreffen lokale activiteiten en initiatieven die passen in het gedachtegoed van Mooi Nederland. De financiële middelen die beschikbaar zijn voor het programma zijn beperkt te noemen. De gedachte is geweest dat met een kleine financiële bijdrage in een veelheid aan projecten, ondersteund door een kennis- en leertraject, een groter resultaat te weeg gebracht kan worden dan de initiële investering. Anders gezegd wordt dus reeds gezocht naar hoe non-lineaire effecten kunnen worden gerealiseerd. In dit onderzoek kijk ik naar non-lineaire effecten die lokaal afgegeven impulsen kunnen hebben. Specifiek heb ik gezocht naar mechanismen die in ruimtelijke projecten generieke waarden blijken te hebben, in het creëren van de beoogde non-lineaire effecten. Deze zoektocht naar mechanismen heeft plaatsgevonden in de praktijk van de voorbeeldprojecten van Mooi Nederland.

Complexiteitstheorie is de centrale theoretische benadering van de door mij gevolgde master (Governance en Management van Complexe Systemen). Door deze theoretische bril heb ik dus het sturingsvraagstuk van programmadirectie Mooi Nederland gezien. Het theoretische concept positieve feedback riep een aansprekend beeld op. In dit concept wordt verondersteld dat onderlinge interacties tussen actoren bepalend zijn voor non-lineaire ontwikkelingen en dynamiek. Ik was in de veronderstelling dat de aantrekkelijke metafoor van non-lineaire dynamiek een eenduidig meetbaar fenomeen betrof. Ik verwachtte een helder onderscheid te kunnen maken tussen de input en disproportionele output. Het complexe geheel aan factoren dat ik echter bepalend acht in het ontstaan van non-lineaire dynamiek, is naar mijn idee met elkaar en de specifieke context van een project verweven. De werking van een specifieke factor kan dus niet los worden gezien van de casus specifieke context en andere bepalende factoren. Een dergelijk contingent geheel dat bepalend is voor non-lineaire dynamiek is mijns inziens te complex om in termen van aanverwante theoretische concepten als 'positieve feedback' of 'increasing returns' uiteen te zetten. Daarbij komt dat mijn observaties veelzijdig en veelomvattend zijn en dus ook voor mijn gevoel voor vele interpretaties vatbaar.

Het gebruik van theorie in onderzoek naar de complexe werkelijkheid van ruimtelijke ontwikkeling vraagt in mijn ogen daarom om reflectie. Reflecterend op mijn observaties realiseer ik me namelijk dat ik de waarde van theorie ter discussie stel. Daarmee stel ik ook de waarde van onderzoek ter discussie stel met betrekking tot complexe ruimtelijke ontwikkeling. Worden in onderzoek objectieve metingen verricht die verklaring bieden aan geobserveerde fenomenen in ruimtelijke projecten (positivisme) of wordt een door bias gekleurd verhaal verteld (postmodernisme)? De positivistische benadering gaat uit van de metafoor van een complexe machine waarvan de werking te kennen is. Deze kenbaarheid suggereert dat je met voldoende kennis kan sturen. Dit komt voor mijn gevoel niet overeen met de sociale werkelijkheid. Met deze kritiek betoog ik echter niet het andere uiterste, namelijk een postmodernistische epistemologie. Er zijn in mijn ogen patronen te herkennen die van waarde kunnen zijn voor toekomstige ruimtelijke ontwikkeling. De ruimtelijke praktijk is niet enkel complex en dus niet te onderzoeken maar het vraagt wellicht iets anders van de wetenschap. Theorievorming met de intentie om een handleiding te produceren voor ruimtelijke professionals, is mijns inziens niet reëel.

Dankwoord

Bij deze wil ik iedereen bedanken die een bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van deze scriptie. In het bijzonder wil ik Lasse Gerrits bedanken voor zijn begeleiding tijdens zowel de Master als het scriptietraject. Zijn begeleiding, die meer omvat als enkel inhoudelijke reflectie, heb ik als zeer prettig en waardevol ervaren. In het verleden heb ik tot mijn eigen teleurstelling vaak genoeg genomen met de middelmaat. Vanaf de Mavo heb ik jaar na jaar met gemiddelde cijfers verschillende opleidingen afgerond. Achteraf was er altijd het gevoel dat ik het wel iets beter had kunnen en eigenlijk had moeten doen. Lasse lijkt altijd doordacht van wat iemand motiveert. Hij lijkt altijd te weten wat te doen of te zeggen om iemand zelf tot nieuwe inzichten te laten komen. Ik ben Lasse daarom dankbaar omdat hij me met succes heeft uitgedaagd en gemotiveerd om het beste in mezelf naar boven te halen.

Tijdens mijn studietijd heb ik daarnaast veel steun gehad aan mijn omgeving. Ik ben in het bijzonder mijn ouders dankbaar voor hun steun, geduld en begrip tijdens mijn gehele studietijd. Zonder uitzondering hebben ze me altijd stimulerend en opbouwend bijgestaan. Ze hebben me in staat gesteld mijn eigen weg te kiezen waarbij mijn geluk voor hen altijd centraal heeft gestaan. Ze hebben me het vertrouwen en de steun gegeven om van de Mavo naar de Havo te gaan en van het HBO naar de Universiteit. Met zekerheid durf ik te stellen dat ik deze Master zonder hun steun nooit had afgerond. Ook ben ik dankbaar voor de steun die ik van mijn vriendin Manuella heb gekregen. Tijdens het afstuderen was ze er altijd om me aan het werk te zetten wanneer mijn zelfdiscipline het af liet weten. Haar altijd grote ambitie heeft daarnaast aanstekelijk gewerkt en heeft me gemotiveerd om wat moois te maken van mijn scriptie. Door daarnaast ook af en toe samen te ontspannen heeft ze ervoor gezorgd dat het afstuderen een erg leuke tijd is geworden. Haar ouders, zusje en ook mijn broer en zijn vriendin wil ik bij deze ook bedanken voor hun steun. Hun getoonde interesse in mijn afstuderen heeft me goed gedaan. Tot slot wil ik medeafstudeerder Danny Schipper bedanken voor de vele gezellige maar ook productieve dagen in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Dit heeft het afstuderen een stuk leuker gemaakt wat het eindresultaat zeker ten goede is gekomen.

Robbert van Dongen
Den Haag, maart 2011

Bijlage 1: Interviewoverzicht

Voorbeeldproject	Respondent	Organisatie	Fase
Investeren in het landschap			
Ooijpolder	Tiny Wigman	Via Natura	Plan
Het Binnenveld	Jonel Nugteren	Dienst Landelijk Gebied	Uitvoering
Bedrijventerreinen			
Pilot regionale bedrijventerreinen West Achterhoek	Rikus Wolbers	Oost NV (Provincie Gelderland)	Plan
Regio Groningen - Assen	Hero Havenga	Regio Groningen - Assen	Uitvoering
Herontwikkeling de Noorschil	Jochem van der Spek	Nieuw Nederland Architecten	Plan
Spoorzones			
Spoorzone West Nijmegen	Sjon Debie	Gemeente Nijmegen	Plan
Wagenwerkplaats/Emplacement Amersfoort	Michel Duinmayer	Ministerie van Verkeer en Waterstaat	Uitvoering
Stadsrandzones			
Blauwe verbinding	Laurence Peels	dS+V (Gemeente Rotterdam)	Plan
Caumerbeek	Ruud Weijers	Gemeente Heerlen	Uitvoering
De Danenberg	Yvonne Kieft	Dekker van de Kamp BV	Uitvoering
Sanering verspreid liggend glas			
Bommelerwaard	Gert-Jan Gieslink	Provincie Gelderland	Plan
Brabantse Wal	Gerard Beentjes	Provincie Noord-Brabant	Uitvoering
Identiteit van de plek			
Schooltje van Dik Trom	Stella van Heezik	Stadsherstel (Gemeente Amsterdam)	Plan
De Tuinen van Nijverdal	Marieke Cruijningen	Gemeente Hellendoorn	Uitvoering
Stadsas Deventer	Tom Gronheid	Provincie Overijssel	Plan

Bijlage 2: Voorbeeldprojecten

Voorbeeldproject	Omschrijving
Caumerbeek	Het Caumerbeekdal in Heerlen is een ontoegankelijk en geïsoleerd stedelijk gebied, dat niet leefbaar is voor omwonenden. Door de overkluizing van de Caumerbeek is het beekdal 'verstopt' en vervallen tot een restruimte met een lage omgevingskwaliteit. In de overkluizing wordt het schone oppervlaktewater vermengd met verschillende afvalstromen. Een innovatief zes-lagenmodel (Water, Oevers, Routes, Economie, Educatie en Cultuurhistorie en Beleving) maakt van het Caumerbeekdal in Heerlen een natuurlijke waterloop met een belangrijke ecologische en recreatieve functie voor Parkstad Limburg. Dit biedt meer mogelijkheden voor de horeca en landbouw in het gebied en creëert verschillende recreatieve routes, die educatie via de cultuurhistorische bouwwerken en leerpaden stimuleren. Het project draagt bij aan energiewinning door middel van turbines en rioolval. Hierdoor komt er weer schoon water in de beek, ontstaan natuurlijke oevers en gaan hoogwaardige flora en fauna zich ontwikkelen die de beleving van het gebied verrijken.
Ooijpolder	De Ooijpolder – Groesbeek wil zijn historisch landschappelijke, agrarische, ecologische en recreatieve functies versterken en nóg beter zichtbaar maken. Hiertoe streven de gemeenten, de provincie, het waterschap en andere betrokkenen gezamenlijk naar het aanbrengen van groene en blauwe landschapselementen. Groene elementen vormen onderdeel van het beheer van landschap en wandelpaden. Denk bijvoorbeeld aan houtwallen en knotwilgen. Blauwe elementen zijn bedoeld om water te managen. Denk aan behoud van vennen, plassen en sloten. Dit alles wordt gedaan op duurzame wijze, ofwel op basis van lange termijn beheer. Om dit te realiseren is gezocht naar robuuste en duurzame financieringsconstructies voor aanleg, herstel en beheer van het landschap. Een grotere betrokkenheid van bewoners, bedrijven en overheden moet ervoor zorgen dat alle betrokkenen bereid zijn te investeren in het 'eigen landschap', zowel met publiek als privaat geld en middelen.
De Danenberg	De integrale ontwikkeling van het Betuwse Bedrijvenpark en het Landschapspark De Danenberg levert een stadsrand op waarin de overgang van bedrijvenpark naar landschapspark natuurlijke invulling krijgt. Dit voorkomt toekomstige verrommeling. Het landschapspark vervult een rol als 'groen prikkeldraad', omdat het verdere verstedelijking tegenhoudt. Het uitgangspunt is: zonder bedrijventerrein geen landschapspark en zonder landschapspark geen bedrijventerrein. De afweging van de verschillende opbrengsten en kosten vindt plaats via een landschapsfonds. In dit project wordt ervaring opgedaan met de inspraak van burgers. Inzet is dat de bewoners trots op hun landschapspark en mogelijk het bedrijvenpark worden. Er wordt geëxperimenteerd met nieuwe vormen van burgerparticipatie. Bovendien biedt het project in de vorm van een Strategisch Overleg, een nieuwe manier van samenwerking tussen marktpartijen, overheid en milieuorganisaties.
Het Binnenveld	De vier WERV-gemeenten Wageningen, Ede, Rhenen en Veenendaal hebben een landschapsontwikkelingsplan vastgesteld voor het centraal gelegen, landelijke gebied 'Het Binnenveld'. Voor een extra financiële ondersteuning van een duurzame uitvoering van dit plan en het borgen van de cultuurhistorische waarden, is men bezig een Binnenveldfonds op te richten. Hiertoe is onlangs een onderzoek uitgezet naar de cultuurhistorische waarden van het gebied. Voor de vulling van het Binnenveldfonds worden verschillende opties onderzocht: de mogelijkheden van een biobased economy, uitzichtgarantie, streekrekening en

	groencertificaten. Een laatste ontwikkeling is het opschalen van de 'Food Valley'. Samen met de gemeenten Barneveld, Nijkerk, Scherpenzeel en Renswoude kunnen de vier WERV gemeenten investeren in een groen uitloopgebied met grote landschappelijke waarde: het Binnenveld. Dit biedt mogelijkheden om ook andere gemeenten te laten investeren in het fonds.
Pilot regionale bedrijventerreinen West Achterhoek	De vier Gemeenten Doetinchem, Bronckhorst, Oude IJsselstreek en Montferland hebben besloten samen te werken aan de (her)ontwikkeling van nieuwe en bestaande bedrijventerreinen. Het gaat om het regionale bedrijventerrein "RBT Achterhoek" bij Wehl, gemeente Doetinchem en het logistieke Euregionaal Bedrijventerrein (EBT) bij 's Heerenberg, gemeente Montferland.
Schooltje van Dikrom	Dik Trom is een icoon van de jeugdliteratuur in de vorige eeuw. Het zou zonde zijn dit erfgoed in de vergetelheid te laten raken. In het dorpje Etersheim staat het schooltje waar Johan Kievit, de schrijver van de boeken van Dik Trom, rond 1900 woonde en les gaf. Stadsherstel Amsterdam wil het vervallen gebouwtje in ere herstellen door er een kinderboekenmuseum van te maken. Zo wordt niet alleen een stukje levende Nederlandse historie bewaard, maar ook een bijdrage geleverd aan de jeugdliteratuur. De restauratie wordt gekoppeld aan andere interessante initiatieven. Zo wordt de restauratie van het schooltje, interieur en bijbehorende woning gebruikt als leerlingbouwplaats en restauratie-opleidingsproject. Met Dik Trom als boegbeeld heeft het project een grote uitstraling op de regio, waardoor de recreatie een behoorlijke impuls kan krijgen.
Spoorzone West Nijmegen	De stationsomgeving Nijmegen CS is voor Nijmegen en de regio een belangrijk stedelijk knooppunt. Het is de poort tot de stad waardoor de meeste mensen de stad binnenkomen. De Spoorzone West is een onderdeel van de totale stationsomgeving. Omdat de hoofdtoegang van het station aan de oostzijde ligt, hebben hier de eerste ontwikkelingen plaatsgevonden. Het spoor is een barrière in de stad. De westzijde van het station is achtergebleven in de ontwikkeling. Het uiteindelijke doel is de ontwikkeling van het gebied waardoor de spoorzone niet meer als barrière wordt ervaren en waar een programma wordt gerealiseerd dat een aanvulling is voor Nijmegen. Dit alles vertaald naar een stedenbouwkundig uitdagend ontwerp waarin ook groen en ruimtelijke kwaliteit een belangrijke rol hebben.
Herontwikkeling de Noordschil	Wie in de toekomst over de A1 bij Baarn rijdt, krijgt een opmerkelijk architectonisch decor te zien van het bedrijventerrein de Noordschil: bedrijven die geïntegreerd zijn in het landschap tegen het talud van de snelweg. Nieuw Nederland Architecten (NNA) bedacht een combinatie van bedrijfs- en landschapsarchitectuur. Het unieke van dit project is dat de ondernemers van de Noordschil de verrommeling zelf hebben opgepakt en dat één van de gevestigde ondernemers vergaande plannen heeft om tot realisatie over te gaan, zodat er nu al een subsidie aanvraag kon worden ingediend voor de verwezenlijking van het project. NNA ontwerpt de verschillende bedrijfsgebouwen niet afzonderlijk, maar als een geheel en integreert ze in het bijzondere landschap langs deze snelweg. Zodoende ontstaat een compacte bouw die harmonieert met de omgeving en die de verrommeling tegengaat. Door gebruik te maken van het 'cradle-to-cradle' principe en CO2-neutrale en energie-neutrale inrichtingen is het plan toekomstbestendig en zorgt het voor een balans tussen schoonheid, functionaliteit en duurzaamheid. Dit plan kan daarom zeker voor de aankomende decennia een schoolvoorbeeld van duurzaamheid blijven. Daarnaast kunnen de bestemmingen van de panden eenvoudig worden getransformeerd zonder dat men eerst de panden moet gaan slopen.
Wagenwerkplaats/Emplacement Amersfoort	In de ontwikkelingsvisie Noordvleugel Utrecht is rond en op het spoorwegemplacement Amersfoort een binnenstedelijke nieuwbouwpoging van 1000 woningen opgenomen. Op loopafstand van het station ligt een terrein van 25 hectare dat niet meer in gebruik is, de zogenaamde Wagenwerkplaats (WWP). Deze locatie is geschikt voor circa 500 woningen. Daarnaast ligt het nog in gebruik

	zijnde rangeerterrein, waar eveneens 500 woningen kunnen worden gerealiseerd. Voorwaarde om tot realisatie te kunnen komen is het oplossen van de belemmeringen ten gevolge van het vervoer per rail met gevaarlijke stoffen. Binnen het programma Spoorzone-ontwikkeling werken de ministeries VROM en VenW, Prorail, NS Poort, gemeente Amersfoort en provincie Utrecht gezamenlijk aan het zoeken naar oplossingen om het groepsrisico terug te dringen. Voor de Wagenwerkplaats is een visie vastgesteld door NS Poort, gemeente en burgerinitiatief, waarin het gebied een nieuwe betekenis krijgt voor de stad. Wonen in het westelijk gedeelte, economische functies naar het station toe en in het centrumgebied, waar de monumentale gebouwen staan, de broedplaats, waar cultuur, onderwijs en creatieve bedrijvigheid een plek krijgen en moeten samenwerken. Deze visie is door NS Poort verbeeld in een concept-Masterplan. De hele ontwikkeling van het gebied vindt plaats binnen een bijzondere constructie: de PPPS – Private, Publieke, Particuliere Samenwerking. NS Poort, gemeente en burgerinitiatief werken hierin nauw samen als gelijkwaardige partners, met behoud van ieders eigen verantwoordelijkheden. Tot slot wordt binnen het project spoorzone-ontwikkeling ook nog gekeken naar de mogelijkheden voor overkluizing van het resterende emplacement om op die manier een nieuw stadsdeel te creëren.
Regio Groningen - Assen	Nationaal stedelijk netwerk regio Groningen-Assen is een vrijwillig samenwerkingsverband waarbij over bestuurlijke grenzen tussen gemeenten en provincies wordt heen gekeken. Naast het versterken van de economische positie wordt ingezet op het verder uitbouwen van de unieke en onderscheidende landschappelijke kwaliteiten. Om deze ambities te verwezenlijken werken twee provincies en twaalf gemeenten samen op de thema's woningbouw, bedrijventerreinen/economie, natuur, landschap en bereikbaarheid. Met het programma bedrijventerreinen wordt ingezet op het verbeteren van de kwaliteit van bedrijventerreinen en het verbeteren van het vestigingsklimaat. De drie belangrijke thema's zijn de afstemming tussen vraag en aanbod, acquisitie van bedrijven en kwaliteit. Er wordt een divers pakket aan bedrijventerreinen aangeboden wat schaalvoordelen oplevert, terwijl geen concessies worden gedaan aan ruimtegebruik of ruimtelijke kwaliteit. Op dit moment wordt een regionaal actieprogramma ontwikkeld dat bestaat uit een regionaal herstructureringsprogramma en een levenscyclus programma. Denk hierbij aan het marktconform maken van grondprijzen binnen de regio.
De Tuinen van Nijverdal	De spoorlijn die Nijverdal dwars doorsnijdt, verdwijnt onder de grond. Hierdoor komt een strook door het Nijverdalse centrum vrij die invulling moet krijgen. De gemeente Hellendoorn komt met een plan voor een kwalitatief hoogwaardige herinrichting van deze centrale strook. Door de aanleg van een park, dat bestaat uit diverse tuinen, worden wijken die voorheen door het spoor werden gescheiden, nu met elkaar verbonden. Dit geeft een originele invulling aan het thema 'verbinden en ontmoeten' dat al enkele jaren een belangrijke rol speelt binnen de gemeente Hellendoorn. Om te zorgen voor een visuele eenheid zal ook een belangrijk deel van de woningbouw aan de zuidkant van de tunnel worden herontwikkeld. Het project versterkt het woon- en leefklimaat in het centrum en zal de relaties tussen de verschillende wijken verrijken.
Blauwe verbinding	De Blauwe Verbinding in Rotterdam is een open watergang van zeven kilometer. Deze vormt de waterverbinding tussen het Zuiderpark in Rotterdam, het Zuidelijk Randpark en het nieuw aan te leggen Landschapspark Buytenland in Albrandswaard. Gemeente Rotterdam komt met een plan om de waterhuishouding te verbeteren, de recreatieve mogelijkheden te vergroten en de leefbaarheid te verbeteren in wijken in Barendrecht, Albrandswaard en Rotterdam.

	Subsidie is gevraagd voor de aansluiting van de woonwijk Zuid met de zwemmersplas in het Zuidelijk Randpark. Hiervoor moeten de A15 en Betuwelijn worden gekruist en een deel van de watergang worden gegraven. Deze aansluiting vormt een van de bouwstenen van de Blauwe Verbinding. Bij het plan is een groot aantal belanghebbende partijen betrokken, van grondeigenaren tot beheerders en maatschappelijke organisaties. De lokale overheden, zoals waterschappen en gemeenten, tonen durf door een bestaande wegverbinding te vervangen door een watergang.
Brabantse Wal	De Provincie Noord-Brabant en de Gebiedscommissie Brabantse Delta hebben in 2008 de Tuinbouwontwikkelingsmaatschappij (TOM) opdracht gegeven te onderzoeken op welke wijze de sanering van verspreid glas op de Brabantse Wal versneld kan worden. De provinciale saneringsregeling Glastuinbouw Kwetsbare Gebieden (2006) boekte tot dan toe in het gebied nog maar beperkt resultaat. De te saneren kassen zijn niet gelegen in de Ecologische Hoofdstructuur, maar vooral in de Regionale natuur- en landschapseenheden of de Groene Hoofdstructuur. Het project bestond in eerste instantie uit een quickscan van de op de Brabantse Wal gelegen tuinbouwbedrijven en een vervolgonderzoek. De quickscan was bedoeld om een beeld te krijgen van de bedrijven en de ondernemers. In totaal ligt er op de gehele Brabantse Wal een twaalfstal bedrijven met een glasoppervlakte van circa 15 hectare. Als resultaat van de quickscan zijn een zestal bedrijven geselecteerd als meest veelbelovend ten aanzien van sanering en sloop van het bedrijf. In het vervolgonderzoek zijn de gevolgen van individuele deelname aan de provinciale saneringsregeling voor het ondernemingsvermogen in kaart gebracht voor de zes geselecteerde bedrijven. Hieruit kwam naar voren dat voor alle bedrijven sprake zou zijn van een aanzienlijk vermogensgat. Er is onderzocht in hoeverre het vermogensgat gedicht zou kunnen worden door gebruikmaking van andere regelingen, zoals onder andere de Rood voor Groen en Ruimte voor Ruimte regelingen. Na grondige voorbereiding is ook contact gelegd met de ondernemers en is er in meerdere sessies gesproken over sanering/sloop van het bedrijf.
Stadsas Deventer	De A1-zone staat onder druk. Het heeft een rommelige uitstraling, weinig samenhang, onvoldoende herkenbaarheid als stadsas en onderbenutting van de beschikbare ruimte. De provincie Overijssel komt met een plan om de stadsas van Deventer te ontwikkelen. Het project Stadsassen & Transformatiezones is onderdeel van de gebiedsgerichte MIRT-verkenning A1-zone en wordt ondersteund door het innovatieprogramma Mooi Nederland. De missie van deze verkenning is het benutten van de ontwikkelkansen van de A1 en de parallel lopende BerlijnLijn. Het project Stadsassen & Transformatiezones richt zich vooral op de ontwikkelkansen in bestaand stedelijk gebied. De gemeente Deventer is actief bezig met dit thema en vormt daarom de pilot van deze studie. De resultaten dienen evenwel een bredere reikwijdte te hebben en zijn daarom ook interessant voor andere steden. De stadsas wordt in dit project beschouwd als het samenspel tussen Transformatie, Transfer en Typologie. Deze synergie tussen bereikbaarheid, ontwikkeling en beleving is een voorwaarde voor ruimtelijke kwaliteit en duurzaamheid.

Bommelerwaard	Onder het motto 'Minder ruimte, maar een beter toekomstperspectief' hebben de provincie Gelderland, gemeenten Maasdriel en Zaltbommel en Waterschap Rivierenland op 9 december 2009 een samenwerkingsovereenkomst (SOK) getekend voor herstructurering van de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard. De SOK betekent een duidelijke koerswijziging. Tot 2006 waren de toekomstplannen voor de Bommelerwaard gericht op grootschalige uitbreiding van de glastuinbouw. In de nieuwe visie neemt het aantal hectares juist af, maar de kwaliteit van de gebieden neemt toe doordat tuinders en het openbaar lichaam gezamenlijk investeren in de openbare ruimte en doordat de bestemming van glastuinbouw op ongeschikte plaatsen (zoals pal tegen een dijk of dorp of in het open landschap) komt te vervallen. Herstructureren van bestaande glastuinbouw- en paddenstoelenteeltgebieden geeft een economische impuls en zal de ruimtelijke kwaliteit verbeteren. De vier partijen willen de herstructurering actief oppakken door risicobewust te participeren in een nog op te richten Openbaar Lichaam op grond van de Wet gemeenschappelijke regelingen. In de periode tussen het moment dat besluitvorming plaatsvindt en de daadwerkelijke oprichting van een Openbaar Lichaam, blijft de huidige Stuurgroep bestaande uit de portefeuillehouders van de vier partijen, in functie. De besluitvormingsbevoegdheid blijft bij de hiervoor bevoegde organen.

(VROM, 2008)